

Kritički osvrt na prikaze osjetljivih tema XX. stoljeća u udžbenicima za osmi razred osnovne škole i iskustva nastavnika u poučavanju

Mikuličić, Karla

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:175618>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci

Karla Mikuličić

**Kritički osvrt na prikaze osjetljivih tema XX. stoljeća u
udžbenicima za osmi razred osnovne škole i iskustva nastavnika u
poučavanju**
(diplomski rad)

Rijeka, rujan 2024.

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci

Karla Mikulić

**Kritički osvrt na prikaze osjetljivih tema XX. stoljeća u
udžbenicima za osmi razred osnovne škole i iskustva nastavnika u
poučavanju**
(diplomski rad)

Naziv studija: Sveučilišni diplomski studij povijesti i filozofije

Mentorica: Prof. dr. sc. Mila Orlić

Komentorica: Doc. dr. sc. Maja Ćutić Gorup

Akademska godina: 2023./24.

Rijeka, rujan 2024.

Sažetak

Ovaj diplomski rad bavi se kritičkom analizom odabranih osjetljivih tema u udžbenicima iz povijesti za 8.razred osnovne škole i iskustvom nastavnika u poučavanju. Cilj rada je kritički analizirati udžbenički sadržaj i anonimnim upitnikom pokazati širu sliku stanja u praksi putem iskustva nastavnika. Teme kojima se u radu bavim su Holokaust, Nezavisna Država Hrvatska i Domovinski rat. Učenici osnovne škole moguće po prvi puta u 8. razredu uče o osjetljivim temama i zbog toga je vrlo zahtjevno takve teme uvoditi i poučavati u osnovnoj školi. Udžbenici su se pokazali kao najčešće korišteno nastavno sredstvo koje nije dostupno samo učenicima i nastavnicima već i široj javnosti te isti predstavljaju povijesni narativ, sliku društva i države u kojim se udžbenik koristi u nastavi. Osjetljive teme neizostavni su segmenti povijesno građenih identiteta modernih društava i ključne su za razumijevanje sadašnjosti. Zbog toga ih je puno zahtjevnije poučavati i razumjeti. Na nastavniku je primarna uloga u prenošenju povijesnog narativa pomoću različitih metoda rada uzimajući u obzir osjetljivost same teme. U radu se nalazi analiza anonimnog informativnog upitnika kojeg su ispunili nastavnici koji imaju iskustvo rada u osnovnoj školi s ciljem prikaza iskustva nastavnika u radu.

Sadržaj

1. Uvod.....	2
2. Osjetljive teme u nastavi za 8. razred.....	3
2.1 Holokaust	5
2.2 NDH (ustaški zločini i kultura sjećanja)	6
2.3 Domovinski rat.....	8
3. Kritička analiza udžbenika (kvantitativna i kvalitativna).....	9
3.1 Holokaust u udžbenicima	9
3.1.1 Udžbenik <i>Moja povijest 8</i>	9
3.1.2 Udžbenik <i>Vremeplov 8</i>	11
3.1.3 Udžbenik <i>Povijest 8</i>	14
3.1.4 Udžbenik <i>Klio 8</i>	15
3.1.5 Pregled teme	16
3.2. Nezavisna Država Hrvatska u udžbenicima.....	16
3.2.1 Udžbenik <i>Klio 8</i>	16
3.2.2 Udžbenik <i>Moja povijest 8</i>	17
3.2.3 Udžbenik <i>Povijest 8</i>	18
3.2.4 Udžbenik <i>Vremeplov 8</i>	19
3.2.5 Pregled teme	22
3.3 Domovinski rat u udžbenicima	22
3.3.1 Udžbenik <i>Moja povijest 8</i>	22
3.3.2 Udžbenik <i>Vremeplov 8</i>	25
3.3.2 Udžbenik <i>Povijest 8</i>	30
3.3.4 Udžbenik <i>Klio 8</i>	35
3.3.5 Pregled teme	37
4. Informativni upitnik: analiza, preporuke i smjernice za rad	39
5. Zaključak	49
6. Literatura	50

1. Uvod

Jedan od temeljnih ciljeva poučavanja povijesti 20. stoljeća je pomoći učeniku da razumije sadašnjost kojoj aktivno pripada u društvu. Naša sadašnjost oblikovana je poviješću. Kroz povijest gradili smo identitete koji se temelje na kulturi, sličnostima, razlikama, politici, društvenim okolnostima, jeziku i sl. Povijest je u cijelom procesu odigrala ključnu ulogu koju igra i danas. Povijest je trajni proces interakcije između povjesničara, činjenica i neprestanog dijaloga između prošlosti i budućnosti.¹ Da bi učenici mogli razumjeti sebe, svoju okolinu, sadašnjost i budućnost moraju moći razumjeti i prošlost. Zbog toga je danas neizbježno i vrlo važno poučavati učenike o osjetljivim temama. To su teme koje su nas obilježile i postale neizbrisivi segmenti osobnih i kolektivnih sjećanja. Postoji vrlo bitna razlika između povijesti i sjećanja iako se često međusobno isprepliću. Sjećanja su satkana od emocija dok je povijest kao znanost racionalna i kritička. Sjećanja konstantno prošlost stavljaju u položaj sadašnjosti dok povijest fiksira prošlost u vremenu.² Posljedice događaja koji su stvarali osjetljiva sjećanja bitan su segment kako prošlosti, sadašnjosti ali i budućnosti. Zbog toga je vrlo važno znati kako poučavati osjetljive teme imajući u vidu sve segmente koji su ključni za kvalitetan nastavni proces. U ovom radu bavim se kritičkom analizom aktualnih udžbenika iz povijesti kao jednim od glavnih nastavnih sredstava koje je dostupno učenicima, nastavnicima, roditeljima i široj javnosti. Udžbenik je bitan segment nastave i mora sadržavati prvenstveno provjerene podatke te ključne informacije za učenike bez nametanja stavova. Također, oni su važni jer prikazuju stavove same države. To je knjiga o prošlosti koja ima pečat države dok druge povijesne knjige nisu obilježene na taj način, samim time udžbenik nosi težinu narativa koji je u državi odobren i izabran. Oni praktično predstavljaju državnu politiku sjećanja.³ Način prikaza povijesti ključan je za razvijanje kritičkog mišljenja kod učenika. Analiza aktualnih udžbenika (*Povijest 8, Moja povijest 8, Vremeplov 8 i Klio 8*)⁴ provedena je kvalitativno i kvantitativno po odabranim osjetljivim temama. Udžbenici mogu biti vrlo opasni, kako tvrdi D. Stojaković, učenici sigurno neće naučiti sve što je u udžbeniku zapisano, njegova primarna uloga leži u formiranju socijalnog okvira pamćenja.⁵ Dio tog socijalnog okvira pamćenja su svakako i osjetljive teme koje često jesu temelji samih identiteta. Osjetljivih tema ima mnogo i nije nužno da su iste jednako osjetljive za svakoga. Kriterij prema kojem sam birala osjetljive teme kojima

¹ Carr E. H. (1961). *What is History?*, London: Penguin books. str. 30

² Stojanović, D. (2023). *Prošlost dolazi*, Biblioteka XX vek, str. 310

³ Stojanović, D. (2023). *Prošlost dolazi*, Biblioteka XX vek, str. 9

⁴ Preuzeto s: <https://mzom.gov.hr/vijesti/katalog-odobrenih-udzbenika-za-osnovnu-skolu-gimnazije-i-srednje-strukovne-skole/6264>

⁵ Stojanović, D. (2023). *Prošlost dolazi*, Biblioteka XX vek, str. 312

se u radu bavim je anketni upitnik koji su ispunjavali nastavnici s radnim iskustvom poučavanja u osnovnoj školi. U upitniku su nastavnici izrazili mišljenje o tome koje osjetljive teme su im zahtjevne za poučavanje te se na njih u radu i fokusiram. Osjetljive teme kojima se bavim u radu su: holokaust, potom tema Nezavisne Države Hrvatske (kolektivno sjećanje, ustaški zločini) i tema Domovinskog rata.

Drugi dio mog rada namijenjen je analizi anonimnog upitnika koji je povezan s osjetljivim temama za osmi razred osnovne škole. U upitniku su nastavnici odgovorili na pitanja koja smatram ključnim da bi dobili sliku zahtjevnosti nastavničkog posla i aktualnu situaciju koja bi nam pomogla u stvaranju još kvalitetnijeg nastavnog procesa s ciljem postizanja veće informiranosti kod učenika koji će moći primijeniti svoja znanja u oblikovanju svog društvenog djelovanja.

Cilj ovog rada je pružiti širu sliku stanja u praksi, prikazati kritičku analizu udžbenika i glas iz prakse s pomoću spomenutog upitnika te u konačnici iznijeti neke temeljne preporuke za rad u nastavi kako bi se postigla što veća kvaliteta.

2. Osjetljive teme u nastavi za 8. razred

Možemo se pitati zašto osjetljive teme u nastavi za osmi razred osnovne škole mogu predstavljati izazov za nastavnika. Ono što se javlja kao problem jest svakako to da su osjetljive kao i kontroverzne teme često duboko ukorijenjene u same temelje nacionalnog i društvenog identiteta. S druge strane, da bi na dobar način mogli pristupiti poučavanju učenika u bilo kojoj dobi moramo uz didaktička i metodička znanja, primjenjivati i znanja o psihologiji djeteta u toj dobi. Nastava uključuje naše opće znanje predmeta kojeg poučavamo ali i znanja iz psihologije i pedagogije. Učenici su u toj dobi već tinejdžeri i aktivno razvijaju svoje psihološke, motoričke, socijalne, emocionalne, intelektualne i građanske vještine.⁶ Uloga nastavnika iznimno je važna u razvijanju vještina i zbog toga nastavnik mora biti upoznat s načinom na koji se prema učenicima treba odnositi ali i kako pravilno uvesti i obraditi osjetljive teme. Poučavanje osjetljivih i kontroverznih tema daleko je od jednostavnog, ono je vrlo kompleksno i zahtjeva veće napore nego poučavanje o temama koje nemaju u sebi komponentu osjetljivosti ili kontroverze. Od nastavnika se očekuje da jako dobro poznaje temu o kojoj predaje, da je upoznat s osjetljivošću te teme, da bude pripremljen i stručan u načinu rada kombinirajući

⁶ Stewart, J. (2013). '12-to 14-years-olds: Ages and Stages of youth development., preuzeto s: https://www.canr.msu.edu/news/12_to_14_year_olds_ages_and_stages_of_youth_development

različite kompetencije.⁷ Iako moramo prvenstveno poznavati naš osobni način rada, svoje kompetencije i znanja, veliku važnost ima i poznavanje učenika. Kada se govori o osjetljivim temama nužno je razumjeti i poznavati učenike koje poučavamo u školi. To je izrazito bitno jer poznavanjem sebe i svojih učenika smanjujemo mogućnost postojanja negativnih situacija u razrednom okruženju..

Osjetljive teme kojima se bavim osjetljive su iz mnogo razloga, u nastavku ću obrazložiti zašto se teme koje obrađujem u ovom radu smatraju osjetljivima. Prvo treba definirati što je osjetljiva tema. R. Stradling navodi kako svaka europska zemlja ima teme koje su osjetljive i/ili kontroverzne. To su primarno: holokaust, etničko čišćenje, ratni zločini, kolaboracija s okupatorom, kršenja sporazuma, odnos prema Romima, vojne okupacije, kolonijalizam itd. Kontroverzna pitanja uzrokuju podjele u društvu i ne moraju nužno istovremeno biti i osjetljiva. Osjetljiva pitanja tiču se uglavnom bolnih, tragičnih, ponižavajućih vremena ili vremena podjela u povijesti. Problematično je kod poučavanja ovakvih tema da će one moguće izazvati bolne uspomene kod učenika potaknute njihovim obiteljskim povijestima ili osobnim stajalištima.⁸

⁷ Švigir, D. (2019). 'Kontroverzne i osjetljive teme: kako hrvatski učitelji reagiraju na emocionalne reakcije učenika u nastavi povijesti?', *Povijest u nastavi*, 30.(1.), str. 9.

⁸ Stradling, R. (2003). *Nastava europske povijesti 20. stoljeća*, Zagreb, Srednja Europa. str. 97-98.

2.1 Holokaust

Prva tema kojom se u radu bavim je holokaust.⁹ Holokaust je pojam koji se odnosi na sustavno uništenje Židova i drugih nearijevskih naroda u razdoblju nacizma (1933-45). Za stradanje Židova u Drugom svjetskom ratu rabi se i izraz *šoa* (*sho'ah: katastrofa, opustošenje*).¹⁰ Na ovoj temi intenzivno se radi i svakodnevno se unaprjeđuju znanja i vještine nastavnika za poučavanje o holokaustu. Ono što nam navodi priručnik pod nazivom *Preporuke za podučavanje i učenje o holokaustu* je od ključne važnosti za svakog nastavnika koji ovu temu obrađuje na svojoj nastavi. Priručnik mogu koristiti svi kako bi se dodatno educirali o smjernicama i ključnim segmentima poučavanja o holokaustu. Ključna pitanja priručnika su; *Zašto?, Što? i Kako?* podučavati o ovoj temi.¹¹

Krenemo li od prvog pitanja zašto poučavati o holokaustu, dolazimo do jasnih smjernica u vidu poučavanja u odgojno-obrazovnom smislu. Holokaust je fenomen koji se može ponoviti i bitno je da učenici kao građani i sudionici društva uvide važnost sprječavanja donošenja primjerice zakona koji bi išli u korist politikama koje mogu izazvati ovakve i slične im događaje u budućnosti. Važno je i iz odgojne komponente prikazati kako svaka odluka, zakon ili postupak ima posljedice po nekoga neovisno u kakvim se okolnostima donesu. Učenje o ovakvom stravičnom događaju pomaže učenicima da razvijaju kritičko mišljenje i minimiziraju rizik od bilo kakve društvene ili političke manipulacije. Također, učenici moraju biti svjesni da žive u okruženju koje ponekad jest puno predrasuda, stereotipizacija, ksenofobije i rasizma. Upravo su takvi stavovi doveli do holokausta i mržnje što svakako nije u skladu s demokracijom u kojoj i sami učenici sudjeluju kao građani.¹²

Drugo pitanje što podučavati odnosi se na sadržaj. Sadržaj je nešto što je primarno važno kod planiranja nastave i on, kako navode autori priručnika, će ovisiti o nacionalnom i lokalnom kontekstu. Pitanja koja trebamo postavljati pri planiranju nastave jesu sljedeća; *Koji su bili povijesni uvjeti i ključne faze u procesu ovog genocida?, Zašto i kako su ljudi sudjelovali ili postali suučesnici u ovim zločinima?, Kako su Židovi odgovorili na progone i masovna*

⁹ U radu se koristim malim početnim slovom riječi *holokaust*. Postoje rasprave o pisanju same riječi s obzirom da je riječ o konkretnom povijesnom događaju. Preuzeto s: <https://www.holokaust.hr/2023/11/09/u-izradi/> U mrežnom izdanju pravopisa pojam *holokaust* piše se malim početnim slovom. Preuzeto s: <http://pravopis.hr/rjecnik/?q=holokaust>

¹⁰ holokaust. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 17.7.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/holokaust>.

¹¹ IHRA(International Holocaust Remembrance Alliance), Preporuke za poučavanje i učenje o holokaustu, 2019.

¹² Isto. Str. 12-13.

ubojstva?, Zašto i kako su se neki ljudi odupirali ovim zločinima?. Ovo prema priručniku predstavlja temeljni skup ciljeva i učenja sadržaja.¹³

Treće pitanje se odnosi na način poučavanja o holokaustu i na to ću se osvrnuti u zadnjem dijelu ovog rada.

2.2 NDH (ustaški zločini i kultura sjećanja)

Tema Nezavisne Države Hrvatske (u nastavku: NDH) jedna je od tema koja je i danas vrlo kontroverzna i osjetljiva. O ovoj temi su mišljenja vrlo podijeljena kako u javnosti tako i u historiografiji. Kako navodi N. Kisić Kolanović, iako je već odavno zadan historiografski okvir Drugog svjetskog rata jako je zahtjevno pronaći povijesnu ocjenu NDH koja bi svima bila jednako prihvatljiva.¹⁴

Kada se govori o NDH često se nailazi na pojam revizionizma. Revizionizam možemo različito definirati ali najprihvatljivijom čini se definicija koju koristi historičar i diplomat Ivo Goldstein u knjizi *Povijesni revizionizam i neoustaštvo – Hrvatska 1989.-2022.* On u predgovoru tvrdi kako svaka znanost ima svoju pseudoznanost, kada govorimo o historijskoj znanosti onda njenom pseudoznanosti smatramo revizionizam.¹⁵ Nadalje, I. Goldstein tvrdi kako se sam pojam revizionizma redovito koristi u značenju ideološke pozicije koja želi minimizirati nacistički genocid, uz pojam revizionizma dodaje se epitet povijesni. Povijesni revizionizam je prerada prošlosti nošena jasnim ili prikrivenim namjerama pravdanja užih nacionalnih ili političkih ciljeva.¹⁶ Bit samog revizionizma leži u tome da najčešće implicira rasizam, antisemitizam, nesnošljivost prema drugom i drugačijem te toleranciju prema zločinima počinjenima u ime neke države, ideologije ili nacije.¹⁷ Revizionizam može biti legitiman i nelegitiman. Legitiman je ako reinterpreтира određene povijesne događaje ili razdoblja i to zasniva na novim znanstvenim istraživanjima. Nelegitiman je ako se reinterpretacija zasniva na ideološkim i političkim stavovima s ciljem brisanja tamne strane povijesti koja bi se posvijetlila tim nastojanjima.¹⁸ O revizionizmu govorim u ovom dijelu diplomskog rada, potaknuta anketnim upitnikom o osjetljivim temama u 8. razredu. U upitniku

¹³ Isto. Str. 15.

¹⁴ Kisić-Kolanović, N. (2002). 'Povijest NDH kao predmet istraživanja', *Časopis za suvremenu povijest*, 34(3), str.680-681.

¹⁵ Goldstein, I. (2023). *'Povijesni revizionizam i neoustaštvo – Hrvatska 1989. – 2022.'*, Zagreb: Fraktura, str. 11

¹⁶ Isto. Str. 18.

¹⁷ Isto. Str. 19.

¹⁸ Kasapović, M. (2019). 'Povijest, povijesni revizionizam i politike povijesti', *Časopis za suvremenu povijest*, 51(3), str. 954.

sam postavila pitanje *'Koje teme u 8. razredu smatrate najzahtjevnijima za poučavanje i zašto?'*. U odgovorima se pojavio pojam revizionizma kao i ideološki pogledi na neke teme i zato one postaju osjetljive u poučavanju.¹⁹ Najčešće, revizionizam se javlja kada se spominju teme novije povijesti i zato je važno o tom pojmu i govoriti. M. Kasapović tvrdi kako se u Hrvatskoj formirala skupina profesionalnih povjesničara i znanstvenika iz drugih disciplina te znanstvenih amatera i političkih aktivista koji se aktivno bave poricanjem genocida u NDH. Uz poricanje javlja se i rehabilitacija političke tvorevine. Najviše kontroverze javlja se vezano uz Jasenovac. Autorica članka tvrdi kako su ti postupci teorijski i metodološki neuki ali i vođeni jasnim političkim intencijama.²⁰ Primjer revizionističkog stava je umanjivanje broja žrtava jasenovačkog logora. Revizionisti često u pitanje dovode općeprihvaćenu brojku stradalih u Jasenovcu. Službeni broj kreće se od oko 80 do 100 tisuća žrtava. Revizionisti mogu tvrditi kako su brojke manje od onoga što se tvrdi. Također, često nemaju nikakvu brojku stradalih koju bi predložili već se predlaže otkopavanje i sustavno istraživanje jasenovačkog grobišta. Grobišta se nalaze i na bosanskohercegovačkom teritoriju te bi otkopavanjem samo hrvatskog teritorijalnog udjela u Jasenovačkom kompleksu bio prikazan samo dio sveukupnog broja stradalih. U obzir se ne uzima i udio žrtava koje su bačene u rijeku. Na taj način brojka bi bila manja nego što ona uistinu jest. Otkopavanjem žrtava u Jasenovcu ne bi uspješno mogli precizirati konkretnu brojku stradalih.²¹ NDH dio je naše nacionalne povijesti 20. stoljeća i na nama je da prije poučavanja iste shvatimo njenu osjetljivost i težinu. Problem ovladavanja prošlošću vrlo je bitan i važan problem te je na nastavniku ključna uloga za što uspješnije suočavanje sa prošlosti.

¹⁹ Anonimni ispitanik (2024). *'Osjetljive teme u nastavi za 8.razred osnovne škole (anketni upitnik)'*, Anketni upitnik; Karla Mikuličić.

²⁰ Kasapović, M. (2018). 'Genocid u NDH: Umanjivanje, banaliziranje i poricanje zločina', *Politička misao*, 55(1), str. 10-11.

²¹ Goldstein, I., Hutinec, G. (2021). *'Kako raskrinkati tvrdnje povijesnih revizionista – pet primjera'*, *Zbornik Janković*, V(5-6), str.184-186 . <https://doi.org/10.47325/zj.5.9>

2.3 Domovinski rat

Od ukupno 13 odgovora nastavnika na anketu o osjetljivim temama u 8. razredu osnovne škole, njih sedam smatra Domovinski rat jednom od najzahtjevnijih tema za poučavanje. Ova tema vremenski nam je bliska i još uvijek nerasvijetljena u potpunosti. Imamo neriješena pitanja žrtava pa je tako službeni podatak da je još uvijek nepoznata sudbina 1.403 osobe te mjesto ukopa posmrtnih ostataka 391 smrtno stradale osobe, što ukupno čini 1.794 neriješenih slučajeva iz Domovinskog rata.²² Uz te okolnosti ova tema je izrazito osjetljiva i bolna kako za hrvatske branitelje, stanovništvo, žrtve, njihove bližnje i obitelji. Zbog toga uvijek treba biti jako dobro pripremljen kada se govori o Domovinskom ratu. Ovaj rat predstavlja i formativan događaj za stvaranje hrvatske države ali i identiteta. Često je u javnosti manipuliran od strane različitih aktera. Dio je kolektivnog sjećanja koje označava zajednička sjećanja uz važne pozitivne ili izrazito negativne događaje. Nemamo svi jednaku predodžbu niti ulogu ako smo rat doživjeli ili smo samo o njemu učili. Zbog toga postoje različiti narativni fenomeni i oblici kolektivnog sjećanja.²³ Moramo biti svjesni kako je razredno okruženje često multikulturalno i multietničko, zbog toga se stavovi koje učenici donose iz obitelji mogu u potpunosti razlikovati jedni od drugih. Učenici često dolaze iz obitelji koje su na bilo koji način bile dio Domovinskog rata gdje su uspomene još uvijek žive i taj segment moramo imati u vidu kod poučavanja ove konkretne osjetljive teme jer se upravo prema tome njena osjetljivost razlikuje od osjetljivosti prijašnjih tema.

U nastavi postoje nebrojene neočekivane situacije, D. Švigir ističe teoriju socijalnog identiteta kao nešto što se može aplicirati na hrvatski kontekst. Prema istoj, pojedinci konstruiraju sliku o sebi i drugima pozicioniranjem sebe i drugih unutar društvenog sustava kategorizacije. Nadalje, povezuje teoriju socijalnog identiteta s metodom multiperspektivnosti u nastavi prilikom poučavanja kontroverznih i/ili osjetljivih tema. Prema njemu je multiperspektivnost odgovorna za međusobno razumijevanje različitih kultura što omogućava odgovorno i tolerantno građansko ponašanje. Učenici na taj način uče o sebi ali i drugima.²⁴ To je iznimno bitno da bi se bilo koja osjetljiva tema mogla razumjeti a osobito je važno kada se poučava neka recentnija tema kao što je to Domovinski rat.

²² Preuzeto s: <https://branitelji.gov.hr/mjere-14/nestale-osobe/nestale-osobe-u-domovinskom-ratu-834/834>

²³ Benčić Kužnar, A. (2020). *DOMOVINSKI RAT I RAD SJEĆANJA: OD KOMUNIKACIJSKOG PREMA KULTURNOM SJEĆANJU*. *Polemos*, XXIII (47), 33-34.

²⁴ Švigir, D. (2019). 'Kontroverzne i osjetljive teme: kako hrvatski učitelji reagiraju na emocionalne reakcije učenika u nastavi povijesti?', *Povijest u nastavi*, 30.(1.), str. 5-22. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/235882>

3. Kritička analiza udžbenika (kvantitativna i kvalitativna)

Aktualni popis udžbenika koji je objavljen od strane Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih predviđa četiri udžbenika koja se koriste u nastavi povijesti za 8. razred osnovne škole. U tablici se nalazi popis udžbenika koji uključuje autore i nakladnike.

Naziv udžbenika	Autori	Nakladnik
POVIJEST 8 : udžbenik iz povijesti za osmi razred osnovne škole	Ante Nazor, Nikica Barić, Ivan Brigović, Zaviša Kačić Alesić, Mira Racić, Zrinka Racić	Alfa
MOJA POVIJEST 8 : udžbenik za Povijest za 8. razred osnovne škole	Dinko Benčić, Tvrtko Božić, Liljana Host, Dragan Malnar, Helena Miljević Pavić, Ivo Petričević	Alka script
VREMEPLOV 8 : udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole	Tomislav Bogdanović, Miljenko Hajdarović, Domagoj Švigir	Profil Klett
KLIO 8 : udžbenik povijesti u osmome razredu osnovne škole s dodatnim digitalnim sadržajima	Krešimir Erdelja, Igor Stojaković	Školska knjiga

Tablica 1.²⁵

3.1 Holokaust u udžbenicima

Prije samih nacističkih zločina valja se osvrnuti na to kako udžbenici prikazuju sam nacizam. Bez poznavanja nacizma kao totalitarnog režima i njegovih osnovnih značajki ne možemo razumjeti niti nacističke zločine. Zbog toga je važno da i u udžbenicima ta tema bude dobro razrađena kako bi učenicima olakšala razumijevanje samih nacističkih zločina. Nakon prikaza nacizma analizirati ću primarno prikaz holokausta ali i s njime povezane događaje.

3.1.1 Udžbenik *Moja povijest 8*

U udžbeniku *Moja povijest 8* nakladnika Alka scripta nacizam se nalazi u nastavnoj cjelini *Svijet između dva rata* te pod nastavnom jedinicom *Totalitarni režimi u Europi*. Tekst se

²⁵ Preuzeto s: <https://mzom.gov.hr/vijesti/katalog-odobrenih-udžbenika-za-osnovnu-skolu-gimnazije-i-srednje-strukovne-skole/6264>

nalazi na gotovo pet stranica i započinje ključnim informacijama o razvoju nacizma u Njemačkoj. Iznose se važni podaci koji učenicima omogućuju da razumiju u kakvim se društvenim, ekonomskim i gospodarskim okolnostima otvara put nacizmu u Njemačkoj. Opisuje se na koji način je Hitler došao na vlast i same ideje te stavove koji su izneseni u Hitlerovoj knjizi *Moja borba*. U udžbeniku se crvenim slovima označavaju bitni pojmovi što je po meni dosta dobar način isticanja. Također, udžbenik ima oznaku za zanimljivosti koje učenicima svakako mogu koristiti. Ono što je bitno u ovom segmentu je objašnjenje vezano uz antisemitizam kao ključni segment nacističkih zločina. U jednoj rečenici objašnjava se zašto Hitler razvija antisemitska stajališta, smatrajući kako su Židovi ti koji su krivi za neuspjeh njemačke vojske u studenom 1918. godine. U ovom dijelu teksta objašnjava se i odnos prema Slavenima. Dobar segment teksta je također vezan uz Hitlerov odnos prema parlamentarnoj demokraciji i komunizmu. Spominju se Njrnberški zakoni gdje se navodi kako su Židovima oduzeta građanska prava ali ne navodi se ništa više o tome.²⁶ Oduzimanje građanskih prava širok je pojam i učenicima to treba dodatno pojasniti. Zakonima se Židovi više nisu smatrali njemačkim državljanima već podanicima bez prava glasa i obnašanja javnih službi, određuju se načini prema kojima se određuje tko je Židov i sl.²⁷ To bi svakako trebalo biti rečeno uz sadržaj ovog udžbenika.

U istom udžbeniku holokaust se nalazi u nastavnoj cjelini *Totalni rat*. Holokaust se definira kao nacistički progon europskih Židova i ostalih nearijevskih naroda. Definiranje holokausta korektno je i možda na prvu ostavlja dojam da su samo nacisti direktno provodili progone ali u daljnjem tekstu autori razjašnjavaju kako su u holokaustu sudjelovale sve članice Trojnog pakta i kvislinški režimi u marionetskim državama pod njemačkom kontrolom. Autori navode kako se radi o najvećem genocidu u povijesti čovječanstva. Također, tvrdi se da je na području Europe prije rata živjelo 12 milijuna Židova te da je u holokaustu smrt našlo njih oko 6 milijuna.²⁸ Osim što je prvi podatak (12 milijuna Židova) neispravan, formulacija '*smrt našlo*' je malo nespretna. Službeni podatak kaže da je u Europi prije Drugog svjetskog rata živjelo oko 9 milijuna Židova.²⁹ U udžbeniku se spominje i Kristalna noć koja je svakako jedna od događaja

²⁶ Benčić, D., Božić, T., Host, Lj., Malnar, D., Miljević Pavić, H., Petričević, I. (2021). *Moja povijest 8 (udžbenik iz povijesti za osmi razred osnovne škole)*, Zagreb: Alka script, str. 10-11. str. 36-40.

²⁷ Nürnberški zakoni. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 15.07.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/nurnberski-zakoni>

²⁸ Benčić, D., Božić, T., Host, Lj., Malnar, D., Miljević Pavić, H., Petričević, I. (2021). *Moja povijest 8 (udžbenik iz povijesti za osmi razred osnovne škole)*, Zagreb: Alka script, str. 10-11. str. 141.

²⁹ United States Holocaust Memorial Museum, Washington, DC. 'Jewish Population Of Europe In 1933: population dana by country', Pristupljeno: 15.07.2024. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/jewish-population-of-europe-in-1933-population-data-by-country>

koji pokazuju prave namjere prema Židovima. Bitan segment je geto, te se u ovom udžbeniku prikazuje i kakvo je stanje vladalo u getoiziranim područjima. Zanimljivo i poučno je što se unutar glavnog teksta nalaze informacije o *Pravednicima među narodima*. Ovaj podatak pokazuje učenicima kako nisu svi pripadnici primjerice njemačkog naroda imali jednaka stajališta kao i nacisti. U udžbeniku se nalazi i detaljan povijesni zemljovid s prikazom koncentracijskih logora i logora smrti. U nastavku se objašnjava kada se i zašto obilježava *Dan sjećanja na holokaust i sprječavanja zločina protiv čovječnosti*.³⁰

3.1.2 Udžbenik *Vremeplov 8*

U udžbeniku *Vremeplov 8* nakladnika Profil Kletta nacizam se nalazi u nastavnoj cjelini *Svijet i Hrvatska u međuratnome razdoblju* te pod jedinicom *Između demokracije i totalitarizma*. Tekst sadrži slične podatke kao i u prethodnom udžbeniku ali vizualno ovaj udžbenik ima puno bolju formu. Sadržaj teksta popraćen je mnoštvom fotografija, plakata i karikaturom. U tekstu se jasno određuje postotak glasova koje je Hitler na čelu stranke dobio na izborima, gdje se pokazuje kako nije imao potrebnu većinu za oformljivanje vlade već je morao koalirati s manjom strankom da bi iduće godine dobio mandat kancelara. Ono što je dobro a pokazalo se i u prethodnom udžbeniku je politička, socijalna i ekonomska situacija koja je olakšala Hitlerov dolazak na vlast. U udžbeniku se također navode detalji iz Hitlerove knjige *Moja borba*. Tu se navode stajališta koja sam Hitler iznosi a ključna su za razumijevanje nacističke politike. U nastavnoj jedinici *Društveni život u totalitarnim društvima* nastavlja se sadržaj o nacizmu i ovdje učenici dobivaju još širu sliku života kakav je bio pod nacizmom. U prvim crtama piše se o antisemitizmu kao ključnoj političkoj ideologiji ali isto tako navedene su gotovo sve grupe koje su nacisti smatrali podređenima superiornoj arijevske rasi. Na dvije stranice nalazi se čak šest vizualnih materijala od propagandnih plakata do primjerice fotografije na kojoj se prikazuje paljenje knjiga židovskih autora ili onih koji se na bilo koji način sa Židovima mogu povezati. Kroz ovakav prikaz učenici dobivaju dovoljno informacija koje će im razjasniti i okolnosti holokausta.³¹

O holokaustu se u *Vremeplovu 8* piše u nastavnoj cjelini *Holokaust i drugi zločini protiv čovječnosti*. Cjelina započinje jedinicom *Definiranje zločina* te se ispod naslova nalazi fotografija na kojoj se nalazi skupina pripadnika *Einsatzgruppe* koja je kako u udžbeniku i stoji

³⁰ Benčić, D., Božić, T., Host, Lj., Malnar, D., Miljević Pavić, H., Petričević, I. (2021). *Moja povijest 8 (udžbenik iz povijesti za osmi razred osnovne škole)*, Zagreb: Alka script, str. 142-145.

³¹ Bogdanović, T., Hajdarović, M., Švigir, D. (2024). *Vremeplov 8 (udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole)*, Zagreb: Profil Klett, str. 20-22.

pobila ukrajinsko selo Ivanhorod.³² Ovaj izvor odličan je način za samo otvaranje teme holokausta, izvor je šokantan, što dodatno osnažuje emocionalnu reakciju kod učenika te zbog toga vrlo vjerojatno, budi interes za samu nastavu. Uz izvor nalazi se objašnjenje fotografije ali i pitanja za učenike. Sami autori udžbenika u tekstu predviđaju da bi se mogla pojaviti još neka pitanja i najavljuju kako će se to definirati u daljnjem tekstu. Ono što je vrlo bitno, na početku definiraju temeljne pojmove kao što je primjerice genocid i holokaust. Holokaust se definira kao sustavni progon i ubojstvo Židova koji se dogodio pod pokroviteljstvom države u nacističkoj Njemačkoj i njezinim suradnicima između 1933. i 1945. g. Potom se definira genocid kao sustavni progon skupina ljudi, naroda i religijskih skupina. Na ovaj način povezuje se dva vrlo važna pojma te se olakšava buduće definiranje. Definira se i zašto postoji i što znači riječ šoa. Nakon toga prelazi se na definiranje pojmova ratni zločin i zločin protiv čovječnosti. U definiranju autori se pozivaju na Međunarodni savez za sjećanje na holokaust. Autori navode kako je prije Drugog svjetskog rata u europskim državama živjelo 9 milijuna Židova. Dalje se navodi kako su Židovi živjeli, čime su se bavili, kojim jezikom se koriste i sl.³³ Na ovaj način dobiva se uvid u živote Židova što je bitno za razvijanje kritičkog mišljenja kod učenika. Nakon toga autori se vraćaju na društvenu, ekonomsku i socijalnu atmosferu koja je u Njemačkoj vladala a bila je ključna da bi uopće došlo do stvaranja političkih stavova koji su bili iznimno ekstremni. Ti stavovi temelj su holokausta koji se dogodio u narednim godinama, navodi se kako su nacisti postepeno uveli mjere i nije postojao neki jasan plan. Kao glavni razlog uvođenja mjera navodi se to što su Židove identificirali kao krivce za njemačku nesreću i zbog toga ih se po nacistima trebalo ukloniti iz društva.³⁴ Ono što je posebno dojmljivo u ovom udžbeniku je prikaz židovskih obitelji i njihove svakodnevice kroz fotografije, na taj način učenici imaju uvid u njihovu kulturu. Cilj poučavanja o holokaustu je svakako i učenje o Židovima, njihovoj kulturi i načinu života. U udžbeniku se prikazuje i segment borbe Židova za svoja prava i pravdu, primjerice; letak udruge židovskih veterana iz 1920. g. U tom letku pokazuje se kako Židovi nisu samo čekali i pokoravali se novim idejama gdje ih se svrstavalo u najveće krivce za Prvi svjetski rat.³⁵ Udžbenik slijedi kronologiju i prati postupno uvođenje novih mjera s ciljem potpunog uništenja europskih Židova. Autori navode i otvaranje logora koji su po naravi bili koncentracijski i radni. Spominju i konačno rješenje koje je rezultiralo ubijanjem šest milijuna Židova. Piše se nešto opširnije o Nirnberškim zakonima te se postavio

³² Isto. Str. 117.

³³ Isto. Str. 118-119.

³⁴ Isto. Str. 119.

³⁵ Isto. Str. 120-121.

vizualni prikaz tablice prema kojoj se određivalo tko je Židov a tko ne.³⁶ Obično je narativ o holokaustu prikazan kroz najveće logore ali u ovom udžbeniku pokušava se obuhvatiti što je više moguće informacija pa se postepeno i preko fotografija daje uvid u manje logore. Ističu se detalji poput natpisa na ulaznim vratima koji glasi *Rad oslobađa* (njem. *Arbeit macht frei*). Potom su za učenike postavljena pitanja koja nisu sugestivna niti nametljiva te se time potiče jasnije razumijevanje gradiva ali i kritičko mišljenje. Prikazane su i fotografije geta ali i dosta detalja o načinu života u takvim izoliranim dijelovima grada.³⁷

Autori objašnjavaju zašto dolazi do gradnje i organizacije logora smrti te kako se ti logori definiraju te razlikuju od koncentracijskih i radnih logora.³⁸ Ovo razlikovanje je vrlo bitno iz više razloga. Kada se raspravlja o tipovima logora, često dolazi do kontroverze. Problem leži u različitim tumačenjima naravi logora, primjerice u Hrvatskoj ta kontroverza postoji vezano uz Jasenovac. Ivo Goldstein tvrdi kako razlozi ovih podjela u mišljenjima leže u manipulaciji i politizaciji ovom temom. Jasenovac je svakako bio višenamjenskog tipa. Možemo ga karakterizirati kao sabirni, radni, kažnjenički, tranzitni i zarobljenički logor ali svakako i logor smrti. Od ukupnog broja zarobljenika u logoru ubijeno je između 60 i 70%. Zbog toga se ovaj logor svakako mora karakterizirati kao logor smrti.³⁹ U tri od četiri udžbenika prikazuje se povijesni zemljovid sa sustavom logora za vrijeme holokausta. U *Vremeplovu 8* Jasenovac se prikazuje kao koncentracijski logor⁴⁰, u udžbeniku *Moja povijest 8* prikazan je kao logor smrti⁴¹ a u udžbeniku *Povijest 8* kao koncentracijski.⁴²

Udžbenik *Vremeplov 8* nadahnut je i multiperspektivnošću. Multiperspektivnost u modernoj nastavi povijesti iznimno je bitan pristup. Udžbenički sadržaj često teži obuhvaćanju općeg sadržaja i bitno je prikazati što je više perspektiva moguće. *Vremeplov 8* prikazuje primjerice fotografiju iz Auschwitza gdje se vide zaposlenici logora koji u trenutcima nečije patnje za koju su odgovorni jednako kao i sam vrh nacističkog sustava, uživaju, sviraju i

³⁶ Isto. Str. 121.

³⁷ Isto. Str. 122-123.

³⁸ Isto. Str. 123.

³⁹ Goldstein, I. (2019). *Kontroverze hrvatske povijesti 20. stoljeća*, Zagreb: Profil Knjiga, str. 97.

⁴⁰ Bogdanović, T., Hajdarović, M., Švigir, D. (2024). *Vremeplov 8 (udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole)*, Zagreb: Profil Klett, str. 126.

⁴¹ Benčić, D., Božić, T., Host, Lj., Malnar, D., Miljević Pavić, H., Petričević, I. (2021). *Moja povijest 8 (udžbenik iz povijesti za osmi razred osnovne škole)*, Zagreb: Alka script, str. 10-11. str. 145.

⁴² Barić, N., Brigović, I., Kačić, Z., Nazor, A., Racić, M., Racić Z. (2021). *Povijest 8 (udžbenik iz povijesti za osmi razred osnovne škole)*, Zagreb: Alfa, str. 118.

izgledaju vrlo zadovoljno te bezbrižno. Bitno je da učenici imaju uvid i u taj segment povijesti kako bi što bolje shvatili društvene fenomene.⁴³

3.1.3 Udžbenik *Povijest 8*

U udžbeniku *Povijest 8* nakladnika Alfa nacizam se spominje u nastavnoj jedinici *Nacionalsocijalizam – njemački totalitarni režim*. Prvo što prema udžbeniku saznajemo su uvjeti Versajskog ugovora koji je rezultirao gospodarskom krizom u zemlji. Navode se i okolnosti stvaranja Njemačke radničke stranke, koja je već iduće godine preimenovana u Nacionalsocijalističku njemačku radničku stranku. Sadržaj obuhvaća i kada je na njeno čelo došao Adolf Hitler, objašnjava se poveznica s fašizmom i Benitom Mussolinijem. Vrlo je važno povezivati različite aktere kako bi se pokazala cjelovita povijesna slika. Na primjerima iz knjige *Moja borba* (njem. *Mein Kampf*) direktno se povlače poveznice s antisemitizmom i rasizmom. Nadalje, opisuje se Hitlerov uspon na vlast i kakve promjene je to izazvalo. Autori spominju i Gestapo kao glavno nacističko oruđe u izgradnji i održavanju režima. U ovom dijelu objašnjava se i što su Nirnberški zakoni, opisuje se kako je to utjecalo na Židove. Navodi se kako je Kristalna noć tek početak onoga što je uslijedilo u obliku holokausta. Navode se i druge žrtve režima kao što su Romi, homoseksualci, psihički bolesnici, demokrati itd. Smatram kako je vrlo bitno, već u samom početku pisanja o holokaustu, naglasiti kako je nacistički režim loše tretirao i pripadnike drugih skupina a ne isključivo Židove. Neosporivo je kako su Židovi najviše stradali unutar tog režima ali važno je prikazati kako ima mnogo i drugih žrtava nacizma.⁴⁴

Nadalje u nastavnoj cjelini *Rasni, vjerski, nacionalni, politički i ideološki progoni i stradanja. Holokaust i drugi zločini protiv čovječnosti* i nastavnoj jedinici *Holokaust*, prvo se prikazuje ulomak iz *Dnevnika Anne Frank* gdje se piše o tome što se sa Židovima događalo nakon dolaska nacista na vlast. Nakon toga prelazi se na definiranje holokausta. Piše se o porijeklu riječi i jasno se je povezuje s genocidom. Odmah nakon definicije holokausta prelazi se na konačno rješenje. Moramo imati na umu kako holokaust datira od 1933., a konačno rješenje je doneseno 1942. Između je veliki vremenski period, gotovo desetljeće pa je samim time nejasno zašto autori odmah prelaze na taj završni udarac koji se tijekom holokausta dogodio.⁴⁵ Nadalje se objašnjava sustav logora od koncentracijskih do logora za uništenje. Na

⁴³ Bogdanović, T., Hajdarović, M., Švigir, D. (2024). *Vremeplov 8 (udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole)*, Zagreb: Profil Klett, str. 128.

⁴⁴ Barić, N., Brigović, I., Kačić, Z., Nazor, A., Racić, M., Racić Z. (2021). *Povijest 8 (udžbenik iz povijesti za osmi razred osnovne škole)*, Zagreb: Alfa, str. 56-58.

⁴⁵ Isto. Str. 116-117.

zemljovidu su označeni logori i podijeljeni su u dvije grupe, prva je koncentracijski logori dok je druga grupa logora za uništenje. Posebna važnost pridana je Auschwitzcu kao najzloglasnijem logoru. U ovom udžbeniku se nalazi ilustracija plana logora s podosta slikovnog materijala i objašnjenja. Učenici tako vizualiziraju od čega se logor sastoji te povezuju ilustraciju sa stvarnim objektom.⁴⁶

3.1.4 Udžbenik *Klio 8*

U udžbeniku *Klio 8* nakladnika *Školska knjiga* nacizam se nalazi u zasebnoj nastavnoj jedinici *Nacizam u Njemačkoj* na pet stranica. Prvo od čega autori kreću je nacistička ideologija. Posebno me se dojmilo što ovaj udžbenik navodi kako se nacistički rasizam zasniva na lažnoj znanosti o rasama. Važan segment je i naglašavanje kako arijevska rasa ne postoji te cijela nacistička ideologija počiva na lažnim pretpostavkama. Navodi se i nesnošljivost posebno prema Židovima ali i prema Slavenima. Jasno se navodi postojanje antisemitizma i prije u europskoj povijesti ali zbog nacističkog antisemitizma dolazi do holokausta. Važan segment je i opis života Židova prije nacističkog režima gdje se pokazuje kako su navedene tvrdnje o Židovskom uništenju germanske rase potpuno neopravdane. Navode se i ključni elementi koji su rezultirali usponom nacista na vlast kao i što su odredbe Versajskog ugovora, gospodarska kriza, inflacija, Hitlerovi agresivni govori i sl. Jako dobro je opisan nacistički teror i navode se sve skupine koje su nacisti ugnjetavali, segregirali i ubijali. Ovaj udžbenik sadrži mnoge fotografije ali i karikature povezane s ovim razdobljem što bi učenicima moglo biti izrazito zanimljivo.⁴⁷

Holokaust se spominje u nastavnoj jedinici *Holokaust i drugi zločini protiv čovječnosti. Život u pozadini*. Ukratko se opisuje što je holokaust, u koju vremensku odrednicu ga smještamo te obilježja ovog genocida.⁴⁸ Ponovno, fotografije i u ovom slučaju jako dobro prikazuju holokaust. Na fotografijama se prikazuju prizori logoraša, preživjele djece i najveći geto u Varšavi. Prikazan je i izvorni rukopis dnevnika Anne Frank te sam tekst iz dnevnika. Učenike se pitanjima stavlja u poziciju ljudi koji mogu pomoći, propituju njihove odluke i način djelovanja u slučaju katastrofe kao što je to bio holokaust. Primjerice, "*Ocijeni postupak ljudi koji su dvije godine uspješno skrivali Anu i njezinu obitelj. Doznaj značenje pojma pravednik među narodima.*".⁴⁹

⁴⁶ Isto. Str. 118-121.

⁴⁷ Erdelja, K., Stojaković, I. (2021). *Klio 8 (udžbenik povijesti u osmom razredu osnovne škole)*, Zagreb: Školska knjiga, Str. 47-50.

⁴⁸ Isto. Str 116.

⁴⁹ Isto. Str 118-119.

3.1.5 Pregled teme

Svi aktualni udžbenici na dosta dobar način prikazuju ovu vrlo osjetljivu temu. Jezik je prilagođen uzrastu kojem je udžbenik namijenjen. Postoje pojmovi koji učenicima mogu biti nejasni i nepoznati ali u svim udžbenicima se jasno određuju i dodatno pojašnjavaju. Smatram kako svi udžbenici sadržajno prikazuju ono što sama tema zahtijeva. Ključna razlika je u korištenju materijala koji potkrepljuju sam tekst. U udžbeniku *Klio 8* prikazano je mnoštvo fotografija iz vremena događanja, dok udžbenik *Povijest 8* prikazuje više fotografija današnjice, primjerice Auschwitz. U *Vremeplovu 8* korištene su izvorne fotografije u puno većoj mjeri te smatram kako je ovaj udžbenik možda ponajbolje opremljen sadržajem uz sam tekst. Ono što smatram vrlo bitnim da bi učenici mogli i samostalno shvatiti važnost fotografija je postavljanje pitanja uz fotografije. Udžbenik *Moja povijest 8* uz fotografije sadrži opise ali ne i pitanja. Opisi su jako dobri i detaljni ali ne potiču na kritičko promišljanje kod učenika, ovdje se naglasak stavlja na nastavnika koji bi kao moderator aktivnosti onda mogao postavljati pitanja.

Holokaust je vrlo dobro obrađen u udžbenicima i kao osjetljiva tema razlikuje se od ostalih jer za poučavanje postoje jasne smjernice kao i preporuke. Kod druge dvije teme kojima se bavim u ovom diplomskom radu ne postoje jasne smjernice kao što je to slučaj kod holokausta.

3.2. Nezavisna Država Hrvatska u udžbenicima

Nezavisna Država Hrvatska (NDH) jedna je od osjetljivih tema koje sam ovim radom obuhvatila. Tema je usko povezana s temom Drugog svjetskog rata i holokausta međutim zbog elementa nacionalne povijesti ovu temu obrađujemo odvojeno. Tema je vrlo zahtjevna upravo zbog kontroverznih elemenata ali i pojave revizionizma te neoustaštva. Kroz analizu osvrnuti će se na okolnosti i nastanak Nezavisne Države Hrvatske, potom ideologiju i zločine ustaškog režima.

3.2.1 Udžbenik *Klio 8*

U udžbeniku *Klio 8* nastavna jedinica u kojoj se nalazi NDH je *Kvislinški režimi: Nezavisna Država Hrvatska. Četnici*. O NDH se piše na četiri stranice udžbenika. Ono što sam naslov sugerira je pojam kvislinški režimi, a malo je vjerojatno da učenici te dobi znaju što ovaj pojam označava. Zbog toga se odmah nakon naslova pojavljuje tekst i fotografija Vidikuna Quislinga. Objašnjava se koja je bila njegova uloga te se u tekstu razjašnjava što označava pojam

kvislinškog režima. Autori prvo analiziraju okolnosti nastanka NDH. Pojavljuje se pojam marionetske države koju je Hitler nakon raspada Jugoslavije želio oformiti. Pokazuju se Hitlerovi motivi za postavljanje Vladka Mačeka na čelo ali i Mussolinijev motiv za prijedlog prepuštanja te pozicije Anti Paveliću.⁵⁰ Na zemljovidu se prikazuje položaj i teritorij NDH te su uz njega postavljena pitanja i tekst sadržajno povezan s Rimskim ugovorima. Također se navodi i nezadovoljstvo takvom Pavelićevom odlukom od strane stanovništva. Nakon toga autori prelaze na ustroj vlasti u NDH gdje je jasno da je na čelu ustaški pokret s Antom Pavelićem. Autori prikazuju što je problematično kod samog imena, jer NDH nije nikako prema svojem ustrojstvu bila nezavisna. Nakon objašnjenja ustroja same NDH, autori prelaze na ustašku strahovladu. Tu strahovladu uz Rimske ugovore navode kao glavne razloge gubitka potpore stanovništva vodstvu NDH.⁵¹ Autori se posebno osvrću na postupanje prema Srbima koji su bili na udaru ustaškog režima. Logori se spominju ali samo kroz pojam koncentracijskih i jedini spomenut u tekstu je Jasenovac. Sveukupni broj stradalih u ustaškim logorima nije nešto oko čega se svi slažu i tvrdi se kako nije utvrđen. Autori prikazuju kako na sveukupan broj stradalih gledaju različite strane, neki brojku umanjuju a neki ju uvećavaju.⁵² Smatram da je to poželjno naglasiti u udžbenicima kako bi učenici bili svjesni kontroverze i osjetljivosti ove teme, dok razvijaju kritičko mišljenje.

3.2.2 Udžbenik *Moja povijest 8*

U udžbeniku *Moja povijest 8* o NDH piše se unutar nastavne jedinice *Travanjski rat u Kraljevini Jugoslaviji i nastanak Nezavisne Države Hrvatske*, tekst o NDH i ustaškom teroru zauzima jedanaest stranica u ovom udžbeniku. Autori u početku pišu o nastanku marionetske države od strane Hitlera, navode Vladka Mačeka kao prvu osobu kojoj se ponudilo stvaranje države pod njemačkom zaštitom. Navodi se kako je Maček ovu ponudu odbio i potom je Mussolini predložio Antu Pavelića kao osobu koja bi se postavila na čelo te države. U ovom udžbeniku ne piše se o motivima Hitlera i Mussolinija koji su potakli stvaranje NDH. Autori ovdje napominju i kako je Maček pozvao članove HSS-a kao i stanovništvo na mir i suradnju s novom vlasti. Autori naglašavaju kako je hrvatska javnost u početku pozdravila stvaranje ove države ali se ubrzo pokazalo da je ustaška vlast ovisna o Njemačkoj i Italiji. Ovdje nedostaje još jedan razlog nezadovoljstva javnosti a to je način na koji su se ustaše odnosile prema narodu.

⁵⁰ Erdelja, K., Stojaković, I. (2021). *Klio 8 (udžbenik povijesti u osmom razredu osnovne škole)*, Zagreb: Školska knjiga, Str. 96.

⁵¹ Erdelja, K., Stojaković, I. (2021). *Klio 8 (udžbenik povijesti u osmom razredu osnovne škole)*, Zagreb: Školska knjiga, Str. 97.

⁵² Isto. Str. 98-99.

Jasno se opisuje kako se teritorij podijelio ovisno o interesima Italije, Njemačke pa i Mađarske. Objašnjava se kako je ustaška vlast ukinula sva demokratska prava i slobode stanovništvu. Tvrdi se kako se sukladno ideologiji stvara nacionalno čista hrvatska država i zbog toga dolazi do progona Srba, Židova i Roma. Nadalje, autori pišu kako su se na udaru našli antifašisti, komunisti i članovi HSS-a. Opisuje se ukratko i kako se režim odnosio prema pripadnicima manjina. Ovaj udžbenik naziva Jasenovac koncentracijskim i logorom smrti koji je tijekom rata poprimio najzloglasniju prirodu. Navodi se broj žrtava Jasenovca i postotak svake stradale narodnosti. Tim podatkom jasno se pokazuje koje žrtve su bile najmnogobrojnije. Spominju se i mnogobrojni pojedinci koji su pomagali sugrađanima. Ova nastavna jedinica potkrepljena je mnoštvom fotografija, simbola i opisa.⁵³

3.2.3 Udžbenik *Povijest 8*

U udžbeniku *Povijest 8* NDH se spominje unutar dvije nastavne jedinice. Prva se naziva *Nezavisna država Hrvatska* na četiri stranice u udžbeniku, a druga *Rasni, vjerski, nacionalni i ideološki progoni i zločini* zauzima četiri stranice povezane sa sadržajem o NDH. U drugoj nastavnoj jedinici spominje se u prvom dijelu teksta. U prvoj nastavnoj jedinici spominju se sadržajno slični segmenti kao i u prethodnim udžbenicima. Zanimljivo je i svakako poučno što su autori uključili i objavu o stvaranju NDH Slavka Kvaternika na radiju 10. travnja 1941. U toj objavi govori se kako je NDH ustvari produkt borbe hrvatskog naroda te kako se radi o uskrsnuću Nezavisne Države Hrvatske. Ovaj izvor ostavlja učenicima da kritički promisle o ovoj objavi, propitujući je li se i kako hrvatski narod borio za NDH te o kakvom se uskrsnuću radi. Izvor koji je dojmljiv je izvor koji predstavlja govor koji je Pavelić održao nakon kapitulacije Italije 1943. U toj objavi Pavelić tvrdi kako se poništavaju granice određene Rimskim ugovorima koje su, kako u objavi tvrdi, bile nametnute. Učenicima se u nastavku postavlja pitanje vezano uz nametnute ugovore i granice, gdje im se prepušta da promisle o kojem je ugovorima riječ kao i granicama.⁵⁴

Druga nastavna jedinica odnosi se na ustaški teror. Nastavnu jedinicu autori otvaraju *Zakonskom odredbom o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda* od 30. travnja 1941. Navedena je točka 1. gdje se zabranjuje brak Židovima i drugima koji nisu arijevske porijekla s osobama arijevske porijekla. Smatram kako je ovo jako dobar način za prikazati učenicima kako su se tadašnje vlasti odnosile prema Židovima ali i prema onima koji nisu arijevske

⁵³ Benčić, D., Božić, T., Host, Lj., Malnar, D., Miljević Pavić, H., Petričević, I. (2021). *Moja povijest 8 (udžbenik iz povijesti za osmi razred osnovne škole)*, Zagreb: Alka script, str. 110-116.

⁵⁴ Barić, N., Brigović, I., Kačić, Z., Nazor, A., Racić, M., Racić Z. (2021). *Povijest 8 (udžbenik iz povijesti za osmi razred osnovne škole)*, Zagreb: Alfa, str. 107-109.

porijekla. Zanimljivo je kako su i Hrvati skupina koja nije arijevskeg porijekla a ovi zakoni provedeni su i u NDH koja je prema ustaškoj ideologiji predstavljala borbu i težnju hrvatskog naroda. Zbog toga učenici se mogu zapitati kakvi su motivi provođenja ovih zakona te kako to utječe na stanovništvo. U nastavku se nalazi i vizualni prikaz samog dokumenta.⁵⁵ Autori navode kako su ustaše smatrale Srbe najvećim protivnicima hrvatskog naroda te su provodili niz oštrih mjera protiv Srba, u nastavku objašnjavaju i o kakvim je mjerama riječ. Navodi se kako je do početka 1942. vlast NDH spoznala da je takav odnos prema Srbima štetan pa je djelomično ublažena represivna politika. Čini se da je ovo pomalo nedorečeno jer nigdje ne stoji na koji način su ustaše ovu politiku smatrale štetnom i po koga. Autori navode i u kakvoj su poziciji bili Romi i Židovi, te kako se vlast odnosila prema njima. Navodi se kako su Židovi morali nositi posebne oznake, u ovom slučaju slovo "Ž" na žutoj podlozi te u nastavku učenici mogu vidjeti taj simbol ali i obitelj koja je tako označena. Ono što je svakako dobro u udžbeniku je konstanta u postavljanju pitanja vezanih uz sam tekst ali i fotografije. Time se učenicima omogućava da kritički promisle o viđenome. Primjerice, uz sliku označene židovske obitelji, autori postavljaju pitanje; *Koju sličnost uočavaš s nacističkim odnosom prema Židovima*. Autori potom objašnjavaju kako je stvoren Jasenovac, navode i da se sastojao od nekoliko logora. Kao najveće žrtve navode Židove, Rome i srpske civile. Kasnije navode kako su se u logore odvodili i protivnici ustaškog režima među kojima su bili i Hrvati. U ovom udžbeniku jasno se opisuje kako su u logorima vladali loši uvjeti života (nedostatak hrane i zdravstvena skrb) ali i maltretiranja kojima su logoraši bili izloženi. Učenike se poziva da samostalno istraže mrežne stranice JUSP Jasenovac, smatram da je to odličan način da učenici saznaju i nešto više o ovoj temi. ⁵⁶ U rubrici *glas znanosti* autori prikazuju dio teksta autora Maria Keve gdje se opisuje život logoraša što je iznimno korisno za razumijevanje osjetljivosti i težine ove teme. Prikazane su i oznake logoraša kao i fotografija Diane Budisavljević koja se istaknula u pomoći pri zbrinjavanju djece i siročadi za vrijeme ustaškog režima. Autori prikazuju i fotografiju spomenika Bogdana Bogdanovića te uz prikaz postavljaju pitanje zašto je baš simbol cvijeta odabran za spomenik. Na taj se način učenicima daje prostor da se osvrnu na naučeno i razmisle što simbolizira cvijet te kakvu poruku šalje vezano uz sam logor Jasenovac ali i ustaški režim.⁵⁷

3.2.4 Udžbenik *Vremeplov 8*

U udžbeniku *Vremeplov 8* o NDH se piše unutar dvije nastavne jedinice, prva pod nazivom *Nezavisna Država Hrvatska* na devet stranica se nalazi u nastavnoj cjelini posvećenoj

⁵⁵ Isto. Str. 123.

⁵⁶ Isto. Str. 123-124.

⁵⁷ Isto. Str. 125.

Drugom svjetskom ratu dok je druga pod nazivom *Holokaust i genocidi na prostoru NDH* dio nastavne cjeline koja se bavi Holokaustom i drugim zločinima protiv čovječnosti te sadrži sedam stranica sadržaja. Na početku autori objašnjavaju pod kojim okolnostima dolazi do stvaranja NDH, jasno objašnjavaju Hitlerove motive za uspostavljanje sebi odane države. Zbog Mačekovog odbijanja navodi se kako je Hitler prihvatio talijanski prijedlog i postavio je Antu Pavelića i organizaciju Ustaša na čelo kvislinške države. Autori iznose zanimljiv podatak u kojem se govori kako je u tom trenutku ustaša bilo manje od tisuću kako u zemlji tako i u inozemstvu.⁵⁸ Nakon toga prikazan je zemljovid kao i u drugim udžbenicima ali u ovom slučaju autori uz njega postavljaju pitanja koja se odnose na podjelu teritorija, osvrćući pažnju i na sam teritorij NDH koji ne zauzima samo prostor današnje Hrvatske već i teritorije drugih država. Učenicima se postavlja pitanje vezano uz taj podatak, gdje bi oni trebali uočiti o kojim se državama radi. Uz teritorij NDH vrlo je važno uočiti i koji teritoriji su pod vlašću drugih država a danas su sastavni dio Republike Hrvatske. U nastavku se nalazi tekst koji pokazuje kako je njemačka vlast u početku bila nepovjerljiva prema ustašama upravo zbog bojazni da oni neće moći osigurati mir na jugoistoku Europe koji je Hitleru u tom trenutku bio potreban. Nadalje se objašnjava kako je došlo do uspostave NDH te kako je ista bila organizirana. Autori jasno pišu kako se radi o njemačko-talijanskom interesnom području.⁵⁹

Ovaj udžbenik dotiče se i pozdrava *Za dom spremni*. U udžbeniku se tvrdi kako ovo nije hrvatski povijesni pozdrav već pozdrav koji je sam Pavelić počeo rabiti tridesetih godina 20. stoljeća. Ovaj pozdrav potom je postao općeprihvaćen od proglašenja NDH.⁶⁰ Smatram kako je vrlo važno objasniti o kakvom je pozdravu riječ jer je isti često dio javnog prostora, zbog njegova korištenja dolazi do podijeljenosti u mišljenjima. Ono što je drugačije u ovom udžbeniku u odnosu na druge je spominjanje nadbiskupa Stepinca. U udžbeniku se nudi izvor koji predstavlja Stepinčevo pismo u *Okružnici časnome kleru Nadbiskupije zagrebačke* gdje Stepinac poziva na uzvišeni rad oko očuvanja i unaprjeđenja NDH. Učenike se i ovdje poziva da promisle kakva je bila Stepinčeva reakcija i početne reakcije uopće na uspostavu NDH.⁶¹ Nadalje se nudi izvor koji tematizira Mačekovu izjavu oko uspostave NDH, gdje se također

⁵⁸ Bogdanović, T., Hajdarović, M., Švigir, D. (2024). *Vremeplov 8 (udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole)*, Zagreb: Profil Klett, str. 96.

⁵⁹ Isto. Str. 97.

⁶⁰ Bogdanović, T., Hajdarović, M., Švigir, D. (2024). *Vremeplov 8 (udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole)*, Zagreb: Profil Klett, str. 98.

⁶¹ Isto.

poziva na suradnju s novim vlastima. Navode se u nastavku i tri zakona koji je ustaška vlast usvojila te se detaljno navodi što su ti zakoni ograničili kojim skupinama i što su tim istim zakonima sami sebi kao vladajućima omogućili.⁶² Zbog postupaka ustaša došlo je do promjene u društvenom ozračju i to se detaljno opisuje u udžbeniku. Navodi se i osnivanje antifašističkog pokreta otpora koji postupno prerasta u građanski rat protiv okupatora.⁶³ Ono što je posebno dojmljivo u ovom udžbeniku jest broj ponuđenih izvora za samo jednu nastavnu jedinicu, izvori su dobro raspodijeljeni i prepuštaju učenicima da budu povjesničari. Učenici vođenim pitanjima sami propituju izvore, uspoređuju ih, vrednuju i analiziraju.

Nastavnu jedinicu *Holokaust i genocidi na prostoru NDH* autori otvaraju glavnom ideološkom misli ustaškog režima a to je stvaranje čiste hrvatske nacije. Potom se opisuje što je to značilo u praksi, opisuju se načini postupanja prema Židovima, Romima i Srbima. U nastavku se donosi i Zakonska odredba o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda gdje se ističu tri točke zakonske odredbe. Fotografija u nastavku prikazuje sinagogu u Zagrebu koja je za vrijeme ustaškog režima uništena. Potom je prikazana fotografija koja prikazuje vjerski prijelaz Srba na katoličanstvo.⁶⁴ Na idućoj stranici prikazana je vrlo potresna fotografija djece u logoru u Sisku iz kolovoza 1942. Ovom fotografijom u nastavu se uključuje i segment emocija te se potiče osjetljivost za određena povijesno-društvena pitanja.⁶⁵ U udžbeniku se također nalazi zemljovid koji prikazuje položaj logora u NDH, time se daje šira slika samog režima. Udžbenici se uglavnom osvrću na Jasenovac kada se tumači ustaški teror ali na ovaj način dobiva se jasniji uvid u raspoređenost i položaje drugih logora također.⁶⁶ Prikazana je i fotografija procedure koju prolaze logoraši na ulazu u Jasenovac. Fotografija je također vrlo potresna te se ispod iste nalazi opis logora, autori ga nazivaju radnim i logorom smrti. Opisuju kako su ubijani zarobljenici i po čemu se Jasenovac razlikuje od drugih logora smrti. Ovdje također postoji prikaz postotka žrtava Jasenovca i ukupna brojka koja je u svim udžbenicima jednaka. Ovaj udžbenik nudi nam i informaciju o broju stradalih Roma, kojih je nakon rata u Hrvatskoj ostalo tek 405. Na fotografiji iznad prikazani su Romi te je ispod fotografije ostavljen podatak prema kojem je u Hrvatskoj 1931. godine živjelo 15 000 Roma. Ovaj udžbenik ističe se po količini sadržaja koji tematizira stradanja Roma.⁶⁷

⁶² Bogdanović, T., Hajdarović, M., Švigir, D. (2024). *Vremeplov 8 (udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole)*, Zagreb: Profil Klett, str. 99

⁶³ Isto. Str. 101.

⁶⁴ Isto. Str. 132-133.

⁶⁵ Isto. Str 134.

⁶⁶ Isto. Str. 135.

⁶⁷ Isto. Str. 136-138.

3.2.5 Pregled teme

Svi udžbenici tematiziraju NDH na dobar način, ne skrivajući istinu od učenika. Po broju stranica posvećenih ovoj temi možemo vidjeti koji udžbenici detaljnije obrađuju ovu temu. U udžbenicima se javno progovara o problematičnim pitanjima kao što je samo ime NDH. Smatram da se sadržajno ističu udžbenici *Vremeplov 8* i *Povijest 8* jer autori koriste mnoštvo izvora koji mogu samo koristiti pri razumijevanju ovog sadržaja. O ustaškim zločinima trebalo bi se dodatno proširiti sadržaj, primjerice u udžbeniku *Klio 8* detaljnije je spomenut samo Jasenovac, smatram da bi trebalo navesti još ustaških logora za jasniju povijesnu sliku. U istom udžbeniku nedostaje fotografija koje bi upotpunile sam tekst. Svi udžbenici na ispravan način postavljaju se prema ustaškim zločinima i jasno prikazuju povijesni narativ. Osnovne informacije rečene su u svim udžbenicima dok razlike postoje u broju korištenih izvora te materijala koji osnovni tekst i upotpunjuju.

3.3 Domovinski rat u udžbenicima

Kada se govori i poučava o Domovinskom ratu vrlo je bitno znati što se događalo prije samog početka rata. Zbog toga ću u analizu udžbenika uključiti i sama događanja koja su prethodila Domovinskom ratu. Analiza će uz to uključivati sam tijek rata, društvene odnose i završetak ratnih događanja.

3.3.1 Udžbenik *Moja povijest 8*

U udžbeniku *Moja povijest 8* ono što se analizira nalazi se raspoređeno u dvije nastavne jedinice. Obje se nalaze u sklopu cjeline *Hrvatska na putu prema nezavisnosti*. Prva nastavna jedinica tematizira događanja prije Domovinskog rata odnosno događanja tijekom 1989./90., pod nazivom *Napokon nezavisnost*, nalazi se na četiri stranice. Druga nastavna jedinica *Domovinski rat* tematizira događanja od 1991. pa sve do 1998. i nalazi se na devet stranica u udžbeniku.

Autori se na početku osvrću na val demokratizacije koji je Jugoslaviju pogodio krajem 80-ih, navode se promjene na društvenoj i političkoj sceni uzrokovane postupnim slomom komunističkih režima u Europi. Zbog toga, navode autori, dolazi do promjena u Hrvatskoj tijekom 1989. godine. Glavne promjene očituju se osnivanjem ili obnovom političkih stranaka Hrvatska socijalno-liberalna stranka (HSLŠ), Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), Hrvatska narodna stranka (HNS) i Hrvatska stranka prava (HSP). U njihovim programima kako

tvrdi autori ključno je zalaganje za konfederalni ustroj Jugoslavije. Navode i kako Savez komunista Hrvatske (SKH) pristaje na uvođenje višestranačja i demokratske izbore. Nakon toga sabor je u veljači 1990. godine raspisao prve višestranačke izbore.⁶⁸ Nadalje autori u rubrici zanimljivost navode koncert grupe *Prljavo kazalište* koji je održan 1989. gdje se preko glazbene scene prikazuje želja hrvatskog naroda za osamostaljenjem. Navodi se dio stihova zbog kojih je koncert trebao biti zabranjen u okolnostima u kojima je održan.⁶⁹ Potom se objašnjavaju izbori i njihov rezultat koji je pobjedu na izborima donio HDZ-u i Franji Tuđmanu pod čijim vodstvom je HDZ izašao na izbore. Nakon toga se objašnjava što se događalo 30. svibnja 1990. i navodi se kako se taj datum obilježava kao Dan državnosti. U nastavku je prikazana fotografija Franje Tuđmana i kratka biografija s ključnim informacijama. Autori navode i kako je Tuđman često bivao kritiziran zbog autoritarnog načina upravljanja državom.⁷⁰ Autori navode i odbacivanje pridjeva socijalistička iz naziva republike. Radilo se i na novom Ustavu koji je Hrvatsku trebao odrediti kao suverenu državu hrvatskog naroda i svih njezinih državljana neovisno o nacionalnosti, utemeljenu na načelima parlamentarne demokracije, vladavine prava i tržišnog gospodarstva. Smatram kako je jako dobro navesti detaljnije o samoj prirodi ovog Ustava koji je omogućavao sigurnost svim nacionalnostima kao i jamčenje prava unutar Republike Hrvatske. Važno je napomenuti kako se sve ove promjene donose za vrijeme dok je Republika Hrvatska bila u sastavu SFRJ i autori to i čine.⁷¹ Nakon toga autori objašnjavaju kako je dio stanovništva srpske nacionalnosti počeo iskazivati svoje neslaganje s političkim promjenama. Nije ih potaknulo samo hrvatsko vodstvo s novim promjenama već je poticaj stizao od strane srbijanskih vlasti na čelu sa Slobodanom Miloševićem s ciljevima ostvarenja velikosrpskih težnji. Koja je težila proširenju Srbije na zapadna područja.⁷² Moje mišljenje je kako je ovdje bilo potrebno dodati detaljnije o velikosrpskoj politici. Svakako bi trebalo razjasniti na koje zapadne teritorije i s kojim ključnim ciljem. Prilikom korištenja ovog udžbenika mislim da bi onda nastavnik svakako to trebao detaljnije objasniti. Nadalje se spominje i uspoređivanje novoizabраниh hrvatskih vlasti s vlašću iz razdoblja režima NDH. Nakon toga objašnjava se kako su ekstremisti među srpskim stanovništvom započeli zazivati oružanu pobunu protiv hrvatskih vlasti i ista je onda započela u kolovozu 1990. u okolici Knina. Autori navode i naoružavanje pobunjenika od strane JNA kao i ometanje prometa prema

⁶⁸ Benčić, D., Božić, T., Host, Lj., Malnar, D., Miljević Pavić, H., Petričević, I. (2021). *Moja povijest 8 (udžbenik iz povijesti za osmi razred osnovne škole)*, Zagreb: Alka script, str. 231.

⁶⁹ Isto. Str. 232.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Isto. Str. 233.

⁷² Isto. Str. 234.

unutrašnjosti pomoću balvana i stijena od kuda i potiče naziv Balvan-revolucija. Objašnjava se i osnivanje Srpske autonomne oblasti Krajine ali ona nije prikazana na zemljovidu niti učenici onda mogu znati gdje se ona nalazila i djelovala. Ni u tekstu se ne navodi detaljnije, rečeno je samo da se osnovala na području s većinskim srpskim stanovništvom.⁷³

Nastavna jedinica *Domovinski rat* započinje pobunom u Pakracu i jasno se navodi kako se ovdje prvi puta u sukobe umiješala i JNA koja je trebala uspostaviti mirne odnose i razdvojiti sukobljene strane ali to se nije desilo. Potom se objašnjava *Krvavi Uskrs* i prvi poginuli branitelj Josip Jović, ovdje se također spominje JNA koja je došla na područje Plitvica ali ponovno nije osigurala prekid sukoba već suprotno.⁷⁴ Nakon toga se spominje događaj gdje je ubijeno ukupno trinaest hrvatskih policajaca u Borovu selu i u mjestu Polača. Navode se i pregovori koji su se vodili između republika o preustroju Jugoslavije gdje nije postignut dogovor. Nadalje se piše o referendumu o samostalnosti i suverenosti države, nakon kojeg je Hrvatski sabor na temelju donesene odluke proglasio Republiku Hrvatsku samostalnom i suverenom državom. Spominje se i što se događa u to vrijeme sa Slovenijom i kako je jugoslavenska savezna vlada i JNA pokrenula rat u Sloveniji. Piše se i o početku otvorenog rata u Hrvatskoj te o osnivanju vlastitih oružanih snaga. Ovdje treba naglasiti kako su skladišta s naoružanjem bila ispražnjena od strane JNA i Hrvatska nije imala vlastite oružane snage za vrijeme početka rata, u udžbeniku to ostaje nedorečeno.⁷⁵ Jako malo fotografija oplemenjuje tekst koji sam do sada analizirala i nema zemljovida na kojem bi bilo dobro prikazati i prve oružane sukobe. Autori nadalje navode kraj 1991. godine kao vrhunac ratnih sukoba, odlučujuće bitke tvrdi se, vodile su se oko Vukovara i Dubrovnika, te se nabroja koja su mjesta i gradovi bili izloženi napadima. Detaljnije se piše na jednoj stranici teksta o događanjima u Vukovaru i Škabrnji. Smatram kako bi se trebalo pisati više i o drugim područjima na kojima se rat aktivno vodio.⁷⁶ Piše se i o stvaranju paradržave Republike Srpske Krajine koja kako je navedeno ima kontrolu nad trećinom teritorija Republike Hrvatske ali imamo samo naveden Knin kao glavni grad bez detaljnijeg opisa gdje se prostirala. Navode se masovni zločini i stradanja civila kao i protjerivanja nesrpskog stanovništva s područja Republike Srpske Krajine.⁷⁷ U ovom udžbeniku opisuje se ponajviše 1991. godina te već 1992. godina spada pod naslov *Završetak Domovinskog rata*. Rat u Bosni i Hercegovini zauzima samo pola stranice teksta, objašnjen je u kratkim crtama bez detaljnijeg razjašnjenja

⁷³ Benčić, D., Božić, T., Host, Lj., Malnar, D., Miljević Pavić, H., Petričević, I. (2021). *Moja povijest 8 (udžbenik iz povijesti za osmi razred osnovne škole)*, Zagreb: Alka script, str. 234.

⁷⁴ Isto. Str. 235.

⁷⁵ Isto. Str. 236.

⁷⁶ Isto. Str. 237-239.

⁷⁷ Isto. Str. 240.

nekim od spomenutih segmenata. Primjerice, navodi se sukob HVO-a i Armije BiH ali se ne spominje zašto do sukoba dolazi i na koji konkretan način je isti prestao. U segmentu završetka Domovinskog rata navodi se dolazak UNPROFOR snaga kojima je zadatak bio omogućiti kraj rata i povratak izbjeglih osoba u svoje domove. Međutim, razjašnjeno je kako se to nije dogodilo. Ovdje ispod teksta stoji zemljovid koji dobro prikazuje teritorije koji su oslobođeni vojnim putem i ona područja koja su se reintegrirala mirnim putem.⁷⁸ Kao glavne operacije navode se, *Operacija Maslenica*, *Operacija Bljesak* i *Operacija Oluja*. Za Operaciju Maslenica navodi se samo ponovno uspostavljanje prometnih veza Dalmacije s ostatkom Hrvatske iako u udžbeniku nigdje ne stoji što se prethodno dogodilo na tom području niti da su prometne veze ikada bile blokirane. Tvrdi se kako su svi pokušaji dogovora s pobunjenim Srbima o uključivanju okupiranih teritorija u sastav Republike Hrvatske propali. Ponovno je podatak vrlo nedorečen i nejasan, nedostaje barem rečenica o kakvim je pregovorima bila riječ, tko je to predložio, zašto je to propalo i sl. Za Operaciju Bljesak navodi se trajanje i što je oslobođeno dok je za Operaciju Oluja rečeno više informacija o oslobođenom teritoriju. Analizira se i mirovni sporazum u Daytonu iz 1995. godine.⁷⁹ Zaključni dio ustvari pokazuje zašto je ova tema iznimno osjetljiva gdje autori navode posljedice. Navode se brojevi žrtava, narušeno gospodarstvo, kulturna baština i narušeni odnosi između hrvatskog i srpskog naroda. Osvrnuli su se i na *Međunarodni sud za ratne zločine na području bivše Jugoslavije* u Haagu, ovo smatram vrlo bitnim podatkom za navesti u udžbeniku kako bi i učenici imali tu informaciju koja ustvari pokazuje kako je suđenje za ratne zločine veliki izazov zbog podijeljenih mišljenja u javnosti.⁸⁰ U ovom udžbeniku nedostaje više informacija koje bi upotpunile povijesnu sliku Domovinskog rata. Nedostaje informacija o položaju stanovništva i načinu života za vrijeme ovog sukoba.

3.3.2 Udžbenik *Vremeplov 8*

U udžbeniku *Vremeplov 8* razdoblje prije Domovinskog rata nalazi se u nastavnoj cjelini *Slom komunizma u Europi i stvaranje samostalne Hrvatske* unutar jedinice *Osamostaljenje Hrvatske* na jedanaest stranica teksta. Nastavna cjelina *Domovinski rat* proteže se na 21 stranici i sastoji se od tri nastavne jedinice; *Agresija na Hrvatsku*, *Oslobađanje Hrvatske i završetak rata te Rat u Bosni i Hercegovini*. Posebna nastavna cjelina odnosi se na *Stradanja u Domovinskom ratu* i tome je posvećeno trinaest stranica.

⁷⁸ Isto. Str. 241.

⁷⁹ Isto. Str. 242.

⁸⁰ Isto. Str. 243.

U nastavnoj jedinici *Osamostaljenje Hrvatske* na početku se spominju isti podaci kao i u prethodnom udžbeniku vezano uz osnivanje političkih stranaka, prvih višestranačkih izbora, utemeljenje višestranačkog Hrvatskog Sabora te proglašenje Božićnog ustava. U nastavku se navodi kako je hrvatsko i slovensko vodstvo zagovaralo ideju konfederalnog uređenja Jugoslavije i kako je srpsko vodstvo pristajalo na to pod uvjetom promjene granica i uključenje svih Srba u državi u jednu republiku.⁸¹ Ovdje se puno jasnije ocrta što je srpsko vodstvo zahtijevalo. Nadalje se opisuje kako je u praksi izgledalo zastrašivanje srpskog stanovništva od strane srpskog vodstva. Autori navode kao primjer miting Srba na Petrovoj gori gdje su govornici podsjetili na stradanje Srba u doba NDH te iznijeli optužbe protiv Franje Tuđmana. Tu su se isticale velikosrpske i protuhrvatske poruke, slike Slobodana Miloševića i četnička obilježja. Autori u nastavku naglašavaju kako nisu svi Srbi u Hrvatskoj podržavali pobunu s ciljem izdvajanja teritorija Hrvatske van njenih granica.⁸² Ovakvim opisima učenicima se približava predratna atmosfera i rasvjetljavaju se okolnosti pod kojima je do rata i došlo. U nastavku se objašnjava nastanak buduće jezgre Srpske autonomne oblasti i spominju se J. Rašković i M. Babić kao vođe manjeg dijela Srba u Hrvatskoj.⁸³ Nakon toga ponuđen je izvor koji predstavlja dio teksta iz Ustava Republike Hrvatske 1990. gdje učenici mogu i sami imati uvid u službeni dokument. Nadalje se opisuje nastanak SAO Krajine i društveni odnosi. Navodi se kako su i srpski i hrvatski nacionalisti širili napetost i strah među Hrvatima i Srbima u Hrvatskoj. Navodi se konkretan primjer čina beogradskih nacionalističkih medija upućen Srbima u Hrvatskoj gdje ih se zastrašuje izjednačavanjem HDZ-ove vlasti s ustaškim režimom. Piše se i o slovenskom referendumu o nezavisnosti i daljem procesu raspada Jugoslavije.⁸⁴ U jednom od izvora nalazi se tekst govora Sime Rajića, Srbina iz Hrvatske gdje poziva na priznanje suvereniteta Hrvatskoj. U nastavku se nalazi i izjava iz Vjesnika koju je dao Jovan Bamburač gdje se poziva na suradnju i podršku hrvatskoj težnji za nacionalnom državom.⁸⁵ Smatram ovakve tipove izvora vrlo bitnima jer prikazuju kako nisu sve akcije od strane Srba upućene prema sprječavanju hrvatskoga osamostaljenja. Bilo je dakako podrške osamostaljenju i kod srpskog stanovništva što treba naglašavati kako učenici ne bi generalizirali stavove

⁸¹ Bogdanović, T., Hajdarović, M., Švigir, D. (2024). *Vremeplov 8 (udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole)*, Zagreb: Profil Klett, str. 235-236.

⁸² Isto. Str. 237.

⁸³ Isto.

⁸⁴ Isto. Str. 238.

⁸⁵ Isto. Str. 239.

pojedine društvene skupine. U nastavku ove nastavne jedinice spominje se i Plan Z4 te se navodi što je on predstavljao i je li usvojen.⁸⁶

Nastavna cjelina *Domovinski rat* započinje jedinicom *Agresija na Hrvatsku*. Domovinski rat se u prvoj rečenici karakterizira kao obrambeni i oslobodilački rat. Navodi se kako povjesničari nisu suglasni oko datuma početka i kraja rata. Navodi se zašto Hrvatska nije proglasila ratno stanje dok je Hrvatska bila u sastavu SFRJ. U izvoru na početku prikazan je dio teksta iz Deklaracije o Domovinskom ratu. Balvan-revolucija opisana je na sličan način kao i u prethodnom udžbeniku ali je uz tekst priložena i fotografija zapreka na cesti.⁸⁷ Smatram fotografije iznimno važnim segmentom koji tekstu daje dodatnu dimenziju. O strašenju srpskog stanovništva piše se puno opširnije te se navodi i uloga Srpske demokratske stranke te donošenje Deklaracije o suverenosti i autonomiji srpskog naroda. Kao cilj zastrašivanja srpskih radikala navodi se ostvarenje plana o Velikoj Srbiji koji se u udžbeniku određuje teritorijalno i idejno. Prikazan je i zemljovid koji sadrži prikaz Velike Srbije kako bi učenici lakše vizualizirali ono što je tekstom navedeno. Pisano je o pražnjenju skladišta Teritorijalne obrane te tumačenje tog čina od strane povjesničara kao i navođenje policijskih snaga kao jedino što je Hrvatska mogla koristiti sukladno zakonima. Objasnjeni su i postupci JNA koja je onemogućavala hrvatske akcije te istovremeno provodila naoružanje srpskih pobunjenika, članova SDS-a i lokalnog stanovništva.⁸⁸ Ovaj udžbenik spominje i osnivanje SUP-a SAO Krajine, njihovo djelovanje i ulogu. Na zemljovidu ispod teksta prikazan je raspad SFRJ, bitne vojarne, vojni aerodromi, područja SAO. Strelicama je označen smjer početka oružane agresije na Slavoniju i Dalmaciju. Označene su i prve bitke te raspodjela nastala Daytonskim sporazumom iz 1995. godine.⁸⁹ Tema Zbora narodne garde dobro je razrađena, navođenjem nastanka, ustroja i uloge. Prikazana je oznaka Zbora narodne garde i fotografija postroja 800 pripadnika Zbora narodne garde u Zagrebu. Nakon toga prelazi se i na objašnjenje nastanka paravojne formacije Hrvatske obrambene snage, navedeno je i njihovo djelovanje kao i razlog prelaska u sastav Hrvatske vojske. Postavljena je i oznaka HOS-a te pitanje za učenike koje tematizira toleriranje paravojne postrojbe od strane hrvatske vlasti koja je pokušavala riješiti probleme u zakonskim okvirima.⁹⁰ Ovakvim pitanjima učenike se potiče da razmišljaju i izvan okvira udžbenika, sagledavajući situaciju iz više različitih kutova. Autori detaljno opisuju što se događa sa područjem Plitvičkih

⁸⁶ Isto. Str. 240.

⁸⁷ Isto. Str. 247.

⁸⁸ Isto. Str. 249.

⁸⁹ Isto. Str. 250.

⁹⁰ Isto. Str. 250-251.

jezera prije sukoba hrvatske i srpske strane kao i tijekom te posljedice sukoba. Važno je pri opisu događaja na pravilan način navesti što se događalo i prije i nakon samog događaja kako bi se učenicima što zornije prikazalo događaje neovisno o temi koja se obrađuje, zbog toga ovaj opis događaja smatram vrlo konkretnim i ispravnim zbog jasnog uvida u cijeli problem. Tekst je popraćen i fotografijom JNA postrojbi kod jednog od ulaza u Nacionalni park.⁹¹ Sukob na Plitvičkim jezerima dodatno je objašnjen svjedočanstvom Damira Pleića koji je opisao kako je on kao sudionik događaja isti i doživio. Ovakva svjedočanstva iznimno su važna kako bi se oplemenilo historiografske opise. Opisuje se širenje sukoba na području zapadne i istočne Slavonije te Dalmacije. Spominju se zasjede u Borovu selu i u Polači. Cijeli tekst popraćen je segmentima života običnih ljudi, primjerice fotografija prosvjednog skupa majki ročnika i sl.⁹² U udžbeniku se nalazi i zemljovid koji pokazuje planirane operacije i njihove kretnje. Rat u Sloveniji jako je dobro opisan i u kratkim crtama daje se pregled događanja koji je popraćen fotografijama. Nakon toga piše se o okupiranim teritorijima unutar Hrvatske gdje se nalazi i zemljovid koji jasno prikazuje o kojim se teritorijima radi, bez zemljovida učenicima bi bilo puno zahtjevnije razumjeti i vizualizirati o kojim mjestima i površinama je riječ.⁹³ U nastavku se piše i o osnivanju Anti-ratne kampanje i o povelji koju su objavili. U nastavku se nalazi tekst same povelje uz pitanja koja učenike pozivaju da razmisle o antiratnom djelovanju. Također, prikazuje se izjava Dmitra Obradovića uz pitanja povezana s njegovom smrću i stavovima.⁹⁴ Prikazana je fotografija raketiranih Banskih dvora uz tekst, objašnjeno je što označava pojam bitke za vojarne i problemi povezani s naoružanjem.⁹⁵ Nadalje se spominje opsada Dubrovnika i Bitka za Vukovar gdje su autori ispisali gotovo sve službene brojke vezane uz stradanja u Vukovaru. Navode se zločini u Škabrnji i Nadinu. Bitka za Vukovar prikazana je i vizualno gdje su označene crte obrane i datumi koji označavaju vremenske odrednice okupacije dijelova grada. Tema obrane Vukovara iznosi se i putem svjedočanstava.⁹⁶ Autori na dobar način biraju same izvore koristeći uglavnom svjedočanstva i priče običnih ljudi, takav izvor je također onaj koji prikazuje tekst objave srbijanske udruge *Žene u crnom* gdje antiratna udruga žena opisuje i osuđuje ono što se u Vukovaru dogodilo. Ovo je jako dobar primjer suočavanja s vlastitom prošlošću i iskazivanja poštovanja prema stradalim žrtvama. U izvoru se žene i ispričavaju te

⁹¹ Isto. Str. 251

⁹² Isto. Str. 252.

⁹³ Isto. Str.254-256.

⁹⁴ Isto. Str. 257.

⁹⁵ Isto. Str. 258.

⁹⁶ Isto. Str. 260-261.

se učenike pita; *Trebaju li se one ispričavati?*⁹⁷ Ovo je još jedan od načina na koje se učenike potiče na kritičko promišljanje.

U nastavnoj jedinici *Oslobođenje Hrvatske i završetak rata* tematiziraju se identični segmenti kao i u prethodnom udžbeniku ali u ovom udžbeniku sve se puno detaljnije opisuje. Primjerice, opisuje se zašto je operacija Gusar bila od velike važnosti za buduće operacije, opisano je zašto dolazi do operacija Bljesak i Oluja te se o svakoj od njih piše detaljnije. Također, piše se i o mirnoj reintegraciji Podunavlja. Opisana su i prava koja su temeljnim sporazumom bila zajamčena srpskom stanovništvu. Nakon toga prikazan je zemljovid s jasno prikazanim vojnim akcijama i operacijama za oslobođenje teritorija.⁹⁸ Vrlo je bitan segment što je udžbenik prožet pričama o običnom čovjeku u vrijeme samog rata bilo da se nalazio u ratu ili kod kuće, uključeno je i više različitih perspektiva što obogaćuje povijesnu sliku van političke događajnice osvrćući se na društvenu povijest.

U nastavnoj jedinici *Rat u Bosni i Hercegovini* opisuje se sam početak izbijanja sukoba zbog nezadovoljstva pobunjenog srpskog stanovništva. Navodi se i provođenje referenduma gdje se na područjima s većinskim srpskim stanovništvom izjasnila želja za ostankom u Jugoslaviji. Navodi se i proglašenje Srpske Republike Bosne i Hercegovine (kasnije Republika Srpska) nakon što je referendum proglašen nevažećim. Ponovnim referendumom se izglasava samostalnost, tada se spominje tijek sukoba i osnivanje vojnih jedinica od strane Srba, Hrvata i Bošnjaka. Dobro je objašnjen i sukob između HVO-a i Armije BiH, spominje se završetak sukoba potpisivanjem Washingtonskoga sporazuma koji je omogućio i potpisivanje Daytonskog sporazuma. Učenicima je na raspolaganju i tekst iz Splitske deklaracije kao i fotografije potpisivanja oba sporazuma. Ponovno autori prikazuju i zemljovid podjele BiH koja je nastala uslijed potpisivanja Daytonskog sporazuma. Fotografija i tekst na zaključnoj stranici ove nastavne cjeline posvećena je Srebrenici.⁹⁹

U ovom udžbeniku nalazi se i nastavna cjelina *Stradanja u Domovinskom ratu*. Tu se uglavnom iznose službeni podaci o broju stradalih kao i o materijalnim gubitcima. Nastavna cjelina je prepuna fotografija koje zorno prikazuju rat. U ovom segmentu piše se o Sporazumu o normalizaciji odnosa između Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije te obvezama koje su iz sporazuma proizašle. Navode se i naknade koje je Hrvatska isplaćivala za ratne štete na imovini, Crna Gora za ratne štete i odštete zarobljenicima logora Morinj. Autori napominju

⁹⁷ Isto. Str. 263.

⁹⁸ Isto. Str. 264-267.

⁹⁹ Isto. Str. 268-272.

pitanje odštete i pronalaska nestalih osoba koje kao pitanja sa Srbijom još ostaju otvorena. Navodi se i presuda Međunarodnog suda pravde iz 2015. godine kao i što je tim suđenjem utvrđeno. U izvorima se navodi podatak koliko neriješenih slučajeva još postoji iz Domovinskog rata te se prikazuje tekst vijesti u *Večernjem listu* iz 1991. godine o kolonama građana koji napuštaju svoje domove iz grada Iloka i okolnih sela. Prikazane su fotografije izbjeglica i sahrana 43 mještana Voćina i Huma. U udžbeniku se nalazi i prikaz dokumenta izdanog od strane vlasti Republike Srpske Krajine 4. kolovoza 1995. godine na kojem se određuje planska evakuacija stanovništva iz Knina, Benkovca, Obrovca, Drniša i Gračaca, navodi se i da je s oslobođenog područja izbjeglo 100 000 – 200 000 Srba. Prikazani su i spomenici uz objašnjenja, primjerice spomenik *Prekinuto djetinjstvo* u Slavonskom brodu ili mural u Splitu gdje je prikazana Željka Jurić (djevojčica u plavome kaputiću). Uz srpske zločine počinjene nad civilnim stanovništvom navodi se kako je i među 90 osuđenih osoba bilo i 18 Hrvata. Osuđeni su oni koji su tijekom rata počinili zločine nad civilima srpske nacionalnosti. Piše se i o uništavanju i pljačkama imovine. Uz tekst prikazana je fotografija obitelji Zec. Na ovaj način učenicima se predstavlja više različitih povijesnih istina i ne postavlja se cenzura pojedinih sadržaja što je iznimno važno za pravilan način pisanja udžbenika iz povijesti. Piše se o presudi Slobodanu Miloševiću te se prikazuju fotografije s Miloševićeve sahrane gdje su vidljivi transparenti gdje se Miloševića veliča. S druge strane nalazi se fotografija veselja koje je u Zagrebu nastupilo nakon što su oslobođeni generali Gotovina i Markač. Prikazani su zarobljenici u logoru Manjača. Autori cjelinu o Domovinskom ratu prikazuju izvore koji pozivaju na okretanje budućnosti što svakako može samo doprinijeti normalizaciji odnosa i odgoju novih generacija.¹⁰⁰

3.3.2 Udžbenik *Povijest 8*

U udžbeniku *Povijest 8* tema Domovinskog rata nalazi se na 28 stranica i kao zaseban segment stradanja i ratnih razaranja na šest stranica teksta. O osamostaljenju i predratnom razdoblju piše se unutar nastavne jedinice *Osamostaljenje i međunarodno priznanje Hrvatske* na četiri stranice teksta.

Nastavna jedinica *Osamostaljenje i međunarodno priznanje Hrvatske* otvoreno je tekstom u kojem Slobodan Milošević kako se u udžbeniku navodi zastupa pravo jačega kao rješenje jugoslavenske krize. Tekst je skraćeni i donosi važne informacije o društvenoj situaciji unutar koje se Hrvatska htjela osamostaliti. U tekstu se nalaze gotovo svi problemi tadašnjeg

¹⁰⁰ Isto. Str. 273-276

srbijskog vodstva vezano uz jugoslavensku krizu zbog toga ovo smatram odličnim načinom da se ovu složenu temu uvede na pravilan način. Sadržajno je sličan kao i drugi udžbenici uz drugačije dopune tekstu poput fotografija. Jednako se piše o samom izlasku iz Jugoslavije, referendumu, društvenim previranjima i napetostima. Detaljnije no u drugim udžbenicima piše se o konkretnom postupku međunarodne Arbitrarne komisije te o ustavu koji je srpskom stanovništvu garantirala kulturnu autonomiju, upotrebu jezika i pisma ali tu se dodaje i predviđanje da se organizira jedanaest općina u dva posebna kotara s većinskim srpskim stanovništvom. Situacija napetosti opisana je dodatno transkriptom sa suđenja Slobodanu Miloševiću gdje je svjedok opisao zašto nije moglo doći do mirnog rješenja sukoba.¹⁰¹

Nastavna cjelina *Domovinski rat 1991.-1995.* započinje nastavnom jedinicom *Velikosrpska i crnogorska agresija na Republiku Hrvatsku*. Prvo što autori razjašnjavaju su velikosrpski planovi koji su objašnjeni kao i u drugim udžbenicima, pisano je o reakciji JNA na takvu politiku te se pojašnjava razoružanje Hrvatske. Uz tekst prikazana je naslovnica *Velike Srbije*, glasila Srpskog četničkog pokreta iz 1990. godine. Nakon toga autori pišu o Balvan-revoluciji i proglašenju SAO Krajine. Uz tekst o Balvan revoluciji prikazan je članak iz novina, nije navedeno kojih, gdje je prikazana fotografija naoružanih pobunjenih Srba koji blokiraju prometnice. Uz to navedeno je kako su vlade stranih zemalja pozvale svoje državljane koji su kao turisti ljetovali u Hrvatskoj da zbog svoje sigurnosti napuste zemlju. U tekstu se ne navodi na koji način su srpske vlasti zastrašivale Srbe u Hrvatskoj već se spominje samo poticanje masovnih okupljanja a smatram da to svakako mora biti rečeno. Kao vrhunac djelovanja pobunjenih Srba navodi se osnivanje SAO Krajine. Prvi oružani sukobi objašnjeni su u svim udžbenicima na sličan način i u ovom udžbeniku vrlo je jasno u kratkim crtama rečeno sve najbitnije. U ovom udžbeniku prikazana su putem zemljovida područja balvan-revolucije što ustvari pokazuje prekid prometnih puteva juga s ostatkom Hrvatske. U rubrici *Glas prošlosti* nalazi se tekst politologa i filozofa Alaina Finkielkrauta u kojem objašnjava karakter rata za koji su mnogi onda govorili da je građanski, u tekstu se to poriče. Nadalje se objašnjava kako se agresija širila te se navode srbijski planovi za napad koji su u ovom udžbeniku detaljno objašnjeni. Prikazan je i zemljovid na kojem se vide okupirani teritoriji do kraja 1991. te područja i gradovi najjače izloženi napadima kao i velika vojna skladišta JNA osvojena u jesen 1991.¹⁰²

¹⁰¹Barić, N., Brigović, I., Kačić, Z., Nazor, A., Racić, M., Racić Z. (2021). *Povijest 8 (udžbenik iz povijest za osmi razred osnovne škole)*, Zagreb: Alfa, str. 193-196.

¹⁰² Isto. Str. 201-205

U nastavnoj jedinici *Obrana Hrvatske od velikosrpske i crnogorske agresije* nastavlja se tema Domovinskog rata. Prvo s čime autori započinju je stvaranje Hrvatske vojske, objašnjavaju kako se vojska razvila iz policije prvo u Zbor narodne garde a potom u Hrvatsku vojsku. Naglašeno je i kako je ljudi bilo dovoljno za obranu ali je nedostajalo oružja. U nastavku je prikazan govor Vlade Gotovca kojim se podiže snaga i moral hrvatskim građanima i učenike se također pita što o govoru misle, kakav dojam na njih ostavlja. Nadalje autori navode kako se rat izbjegavao ali nakon otvorenog pridruživanja JNA pobunjenim Srbima to više nije bilo moguće izbjeći. U ovom se udžbeniku spominje rat za vojarnje i njegova važnost u obrani. Autori upotpunjuju tekst s navođenjem zabrane uvoza vojne opreme koja je hrvatskim snagama bila potrebna te zbog zabrane i dalje ostaje glavni problem u obrani. Nadalje se piše o uspješnoj obrani većine područja tijekom 1991. godine i navodi se važnost obrane Vukovara, kontinentalne Hrvatske te oslobađanje okupiranog dijela zapadne Slavonije. Navodi se i uspjeh u obrani Dalmacije prvenstveno zbog pomorskih snaga. Autori prikazuju dio govora Dragana Dragojlovića iz Valjeva 1991. godine gdje se objašnjava zašto JNA nije i službeno postala srpska vojska. Bitka za Vukovar jako je dobro opisana i navedeno je osvajanje sela Marince koje je bilo ključno za pad Vukovara zbog presjeka kompletne komunikacije Vukovara s ostatkom Hrvatske. Bitka je prikazana i pomoću zemljovida na kojem su označene crte razdvajanja hrvatskih i srpskih snaga, područja pod hrvatskim nadzorom nakon 1.10.1991. kao i pravci srpskih napada. Autori se osvrću na značenje Bitke za Vukovar, navode brojke branitelja s oružjem, odaju važnost novinarima, medicinskom osoblju i službama grada. Važno je da autori napominju i ostale skupine koje su uz Hrvate branile Vukovar a to su manjine uključujući Srbe i strane dragovoljce. U tekstu razjašnjavaju i zašto je bilo bitno, ne samo radi Vukovara, već i ostalih gradova braniti ovaj grad koji se naziva gradom heroja. Uz tekst prikazane su fotografije vukovarske bolnice, biste Blage Zadre, Vukovarskog vodotornja i križa na ušću Vuke u Dunav. Autori se osvrću i na Sarajevski sporazum i što je on značio za okupirana područja. Navodi se i povlačenje JNA ali uz ostavljeno oružje, opremu i zapovjedni kadar srpskim snagama u Hrvatskoj. Objašnjeno je i što je bila zadaća UNPROFOR-a i je li bila u potpunosti obavljena.¹⁰³

O oslobodilačkim operacijama pisano je unutar dvije zasebne nastavne jedinice, prva se odnosi na operaciju Gusar i Bljesak dok je druga posvećena Oluji i mirnoj reintegraciji hrvatskog Podunavlja. Autori se prvo osvrću na važnost oslobađanja znatnog dijela zapadne Slavonije a potom objašnjavaju što se događalo u Dubrovniku u jesen 1991. godine. Uz tekst prikazana je fotografija topničkog napada na središte Dubrovnika 6.12.1991. Nakon toga autori

¹⁰³ Isto. Str. 206-211.

prelaze na oslobodilačku operaciju Gusar, navode što je nagnalo hrvatsko vrhovništvo da u siječnju 1993. započne ovu operaciju. Navode se problemi koji su zadesili ovo područje i zašto je bilo vrlo važno osloboditi ga. Uz tekst nalazi se i zemljovid s detaljnim prikazima operacije Gusar. Prikazan je i dio opisa operacije od strane Mladena Fuzula zapovjednika 1. bojne TG 112. U tom je tekstu sažeta važnost ove operacije i samog napretka Hrvatske vojske. Opisan je i pokušaj mirnog rješenja za reintegraciju okupiranog teritorija. Navode se sporazumi s pobunjenim Srbima. Spomenut je i Plan Z-4 i odbijanje od strane Srba u Kninu. To se navodi kao povod za operaciju Bljesak kako bi se oslobodio preostali dio okupiranog prostora zapadne Slavonije i Posavine. Ponovno je dodan i zemljovid s detaljnim prikazom oslobađanja ovog područja.¹⁰⁴

Operacija Oluja u udžbeniku se prikazuje od same pripreme do realizacije. Objašnjen je način i važnost zauzimanja vrhova planine Dinare. Uz tekst nalazi se fotografija pripadnika Hrvatske vojske na Dinari u travnju 1995. Nakon toga navode se problemi u Bihaću kojem je prijetila humanitarna katastrofa, autori se ovdje osvrću i na Srebrenicu. Detaljno se opisuje sama operacija, navedena je i uloga Hrvatskog vijeća obrane te sama simbolika oslobađanja Knina. Operacija je prikazana na fotografijama ali i putem zemljovida vrlo detaljno. U udžbeniku je napisano što se dogodilo sa srpskim stanovništvom na okupiranom području tijekom i nakon Oluje. Navodi se poziv Franje Tuđmana građanima srpske narodnosti da ostanu kod kuća i bez straha dočekaju hrvatsku vlast. Usprkos tome prije dolaska hrvatskih snaga više je desetaka tisuća hrvatskih građana srpske narodnosti napustilo je svoje domove. Konačni odlazak zapovjedilo je i sprovelo vodstvo pobunjenih Srba, priložena je i zapovijed Milana Martića o evakuaciji srpskog stanovništva iz Hrvatske. Navodi se da je tijekom i neposredno nakon Oluje iz osвете ili koristoljublja pojedinaca i skupina zapaljen dio kuća i imovine hrvatskih građana srpske narodnosti na oslobođenom teritoriju. Zabilježeno je i postojanje zločina u kojima su ubijeni pojedini Srbi koji nisu napustili ovo područje. Autori navode kako se radi o izoliranim slučajevima koji su u suprotnosti sa zapovijedima hrvatskog vodstva. U nastavku je prikazan i izvor svjedočanstva Slobodana Lazarevića koji je na sudu u Haagu optužio dio srpskog vodstva za pokušaj žrtvovanja svojih sunarodnjaka kako bi za zločin optužili hrvatske snage. Ovakve zločine važno je napomenuti u udžbenicima jer jedino tako učenici mogu razvijati objektivnost u sagledavanju povijesnog narativa. Nadalje se piše o

¹⁰⁴ Isto. Str. 212-216

mirnoj reintegraciji hrvatskog Podunavlja gdje se sadržajno spominju Erdutski sporazum, reakcije na isti i završetak procesa mirne reintegracije.¹⁰⁵

Rat u Bosni i Hercegovini nalazi se unutar zasebne nastavne jedinice. Autori započinju jedinicu organizacijom Hrvata u Bosni i Hercegovini spominjući korištenje tih područja od strane srpskih snaga i JNA za agresiju na Hrvatsku. Spomenute su i hrvatske zajednice kao i republika Herceg-Bosna te Hrvatsko vijeće obrane. Nakon toga navodi se početak nemira nakon referenduma koji je izjasnio želju za stvaranje neovisne države. Pisano je i o stvaranju HVO-a, Armije BiH kao i uključivanje dobrovoljaca pretežito islamskih zemalja. U izvoru se piše o ostavljanju naoružanja srpskim snagama u BiH od strane JNA nakon povlačenja. U ovom se udžbeniku također spominje sukob između Armije BiH te HVO-a tijekom 1993. godine i navode se uzroci samog sukoba. Navodi se postojanje sabirnih logora na obje strane te stradanja mnogih civila. Sukob se okončao Sporazumom u Washingtonu. U nastavku je prikazan i dio teksta iz pisma upućenog Aliji Izetbegoviću od strane Franje Tuđmana gdje poziva na prestanak sukoba i ujedinjenje snaga protiv agresora. Nakon toga autori prelaze na potpisivanje mirovnog sporazuma u Daytonu. Autori se osvrću i na samu pravednost tog sporazuma jer je njime čak 49% teritorija BiH pripalo Republici Srpskoj. Ocjenjuju Daytonski sporazum kao priznanje srpske agresije.¹⁰⁶

Nastavna cjelina *Stradanja stanovništva i ratna razaranja tijekom Domovinskog rata* započinje sjećanjima na masovne zločine na farmi Ovčara, u Škabrnji, Baćinu i Voćinu. O svakom je nešto napisano te su prikazane brojke stradalih civila i branitelja. Nastavna cjelina prožeta je fotografijama spomenika masovnih zločina. Osvrnuli su se i na mučenja te stradanja ljudi u srpskim koncentracijskim logorima, potom je u izvoru prikazan tekst svjedočanstva Davora Batraca Keksa koji je kao hrvatski branitelj bio logoraš. Ratna razaranja potkrepljena su brojkama uništenih građevina i zgrada. Navode se i materijalni gubici poput otuđenih umjetnina. Tekst prate fotografije srušenog Masleničkog mosta i uništenog dvorca Eltz. U nastavku se nalaze brojke prognanika i izbjeglica kao i tekst posvećen Srbima u Hrvatskoj tijekom Domovinskog rata gdje autori pišu o Srbima koji su se pobunili ali i o oko 9000 Srba koji su zajedno s hrvatskim snagama i ostalim pripadnicima nacionalnih manjina branili Hrvatsku.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Isto. Str. 217-222

¹⁰⁶ Isto. Str. 223-227

¹⁰⁷ Isto. Str. 228-233

3.3.4 Udžbenik *Klio 8*

U udžbeniku *Klio 8* sadržaj o Domovinskom ratu nalazi se raspoređen na 28 stranica teksta raspodijeljenih u jednu nastavnu cjelinu pod nazivom *Samostalna Hrvatska* koja sadrži pet nastavnih jedinica od sloma komunizma do stradanja stanovništva i ratnih razaranja tijekom Domovinskog rata.

Nastavnu jedinicu *Slom komunizma u Jugoslaviji i stvaranje samostalne republike Hrvatske* autori otvaraju fotografijom pogreba Josipa Broza Tita i promjenama u Jugoslaviji koje su uslijedile nakon tog događaja krenuvši od političkih nestabilnosti na Kosovu pa do srpskog nacionalizma koji je zagovarao i provodio Slobodan Milošević. Objašnjeno je što je u praksi označavalo provođenje Miloševićeve politike, primjerice prosvjedi za poboljšanje položaja Srba i Srbije. Nadalje se piše o demokratskim promjenama koje su se u Hrvatskoj dogodile 80-ih. Na sličan način kao i u drugim udžbenicima piše se o osnivanju stranaka, višestranačju i izborima. Autori ovdje opisuju i situaciju izvan Hrvatske koja je također utjecala na raspad Jugoslavije. Jasno se određuju različita mišljenja o mogućem uređenju Jugoslavije kao i rezultati pregovora oko toga pitanja. Tekst se nastavlja na referendumu o hrvatskoj samostalnosti u svibnju 1991. godine te se u povijesnom izvoru navode i pitanja o kojima su građani odlučivali putem referenduma. Unutar rubrike povijesni koncept učenicima je na raspolaganju i tekst dijela ustava iz 1990. godine kao i pitanja vezana uz isti.¹⁰⁸

Jedinicu o prvim sukobima autori otvaraju Balvan-revolucijom koja je opisana kao i u drugim udžbenicima, objašnjeno je što je to značilo, tko je sudjelovao, na koji način i sl. Objašnjeno je što je bila Teritorijalna obrana te na koji način je oduzimanje oružja utjecalo na situaciju. Uz tekst nalaze se fotografije blokiranih cesta. U tekstu nije navedeno zašto su postavljane barikade na prometnice ali se ispod fotografija nalazi pitanje za učenike povezano s motivom blokiranja cesta. U nastavku se piše o nastanku SAO Krajine i položaju Srba u Hrvatskoj. Jasno su navedeni motivi promjena od strane velikosrpskih nacionalista kao i zastrašivanje stanovništva od strane srpskih medija i agitatora iz Srbije ustaškom ideologijom te usporedbom Republike Hrvatske s NDH. U nastavku je navedeno osnivanje Republike Srpske Krajine s glavnim gradom Kninom. U nastavku su navedeni prvi sukobi u Pakracu, Plitvičkim jezerima i Borovu selu. Nadalje se navodi osnivanje ZNG-a i tijek rata u Sloveniji. Nakon toga na fotografijama je prikazan tenk JNA i oklopno vozilo Hrvatske vojske gdje su učenicima postavljena pitanja o neometanom kretanju neprijateljskih tenkova hrvatskim cestama i usporedbi dvaju prikazanih

¹⁰⁸ Erdelja, K., Stojaković, I. (2021). *Klio 8 (udžbenik povijesti u osmom razredu osnovne škole)*, Zagreb: Školska knjiga, str. 168-173.

oklopnih vozila. U nastavku se objašnjava pomaganje JNA pobunjenom stanovništvu, pristizanju paravojskih postrojbi i problemima s manjkom oružja. Autori navode okupaciju zapadne Slavonije, Banovine, Korduna, Like, Dalmatinske zagore i područje juga Hrvatske. Bitka za Vukovar objašnjena je strukturirano i sažeto, sadržajno slično kao i u drugim udžbenicima. Kao povijesni izvor uz temu Bitke za Vukovar ponuđen je izvještaj s Hrvatskog radija Vukovar kao i dio teksta iz knjige Siniše Glavaševića. Tekst Siniše Glavaševića pokazuje ljubav prema razorenom gradu kroz zapažanja jednog običnog čovjeka i na taj način se učenicima približava emocija koja se tih dana mogla osjetiti u Vukovaru. Proširuje se povijesna slika i obogaćuje učeničko znanje izvan osnovnih informacija i sadržaja.¹⁰⁹

U nastavnoj jedinici *Godine „Primirja“* autori prvo pišu o priznanju Hrvatske i dolasku UNPROFOR snaga na okupirani teritorij. Objasnjena je njihova uloga i zadatak te mogućnost postupnog prijelaza okupiranih teritorija pod nadzor hrvatskih vlasti. Okupirana područja prikazana su i na zemljovidu. Autori navode kako UNPROFOR nije ispunio svoje zadaće. Autori navode i kršenje ljudskih prava na teritoriju pod hrvatskom vlašću. Fotografijama naglašavaju kako primirje nije označavalo i normalizaciju stanja prikazom groba hrvatskog vojnika u Slavonskom Brodu i srušenog mosta preko Drave u Osijeku. O ratu u Bosni i Hercegovini piše se na stranici i pol teksta, navodi se početak srpske agresije na BiH kao i suradnja Bošnjaka i Hrvata. Nakon toga se piše o sukobu između dotadašnjih saveznika ali nije navedeno zbog čega do sukoba dolazi. Spominju se stradanja i ubijanje više od osam tisuća zarobljenih muškaraca i dječaka u Srebrenici. U tekstu se spominje Daytonski sporazum te problematika vezana uz isti, na sličan način kao i u prethodnom udžbeniku. Spomenuto je uspostavljanje savezništva Hrvatske vojske i Armije BiH ali nije spomenut Washingtonski sporazum. Uz tekst o ratu u BiH prikazane su fotografije zajedničkog pogreba više od 500 identificiranih bosanskih civila ubijenih u Srebrenici i fotografija opsade Sarajeva. Nadalje se spominje neuspješno održavanje primirja te operacija Gusar čiji je tijek i važnost objašnjen u udžbeniku. U izvoru se navodi tekst autorice Verice Marunček koja se osvrnula na ratne dane koje je provela kao braniteljica. Ovim izvorom jača se povijesna perspektiva i učenike se podsjeća na ulogu žena u ratu. O operaciji Gusar predstavljena su dva različita izvora, prvo je svjedočanstvo hrvatskog branitelja a drugo je službeno izvješće srpske strane. Ova dva izvora dana su na usporedbu učenicima, prikaz multiperspektivnog gledanja na povijesni događaj.¹¹⁰

¹⁰⁹ Isto. Str. 174-180

¹¹⁰ Isto. Str. 181-186

U nastavnoj jedinici *Oslobodilačke operacije 1995. godine i kraj rata* započinje se objašnjenjem plana Z4, navodi se kako su ga hrvatski predstavnici nevoljko prihvatili ali samo kao temelj za daljnje pregovore, dok s druge strane srpski predstavnici odbijaju plan uopće razmotriti. O planu Z4 predstavljena su dva izvora, prvi se odnosi na mišljenje o planu američkog veleposlanika u Hrvatskoj nakon što je srpska strana odbila razmotriti plan i drugo mišljenje hrvatskog veleposlanika u UN-u Miomira Žužula. Od učenika se traži da usporede mišljenja i osvrnu se na rečeno. Operacija *Bljesak* objašnjena je tako da su prikazani motivi, problemi, trajanje i posljedice. Na zemljovidu je također prikazana operacija s važnim informacijama. O operaciji *Oluja* piše se detaljnije i opširnije nego o operaciji *Bljesak* navedeni su gubitci, promjene, tijek i važnost operacije. Tekst prati i opis ulaska u Knin od strane Božene Šimek-Šuplika, natporučnice Hrvatske vojske, gdje se opisuje skidanje srpske i dizanje hrvatske zastave. Na zemljovidu je također prikazana sama operacija. O položaju srpskog stanovništva navedene su dvije verzije, hrvatska i srpska verzija istog događaja. Objašnjeno je što se dogodilo s ljudima koji su u Kninu ostali i čija je to odgovornost. Autori nastavljaju s objašnjenjem mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja, reakciji na takav čin i sam tijekom tih događanja. Na samom kraju nastavne jedinice autori objašnjavaju što je to Međunarodni sud za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije, tko su optuženici i reakcije na presude.

111

Zadnja nastavna jedinica koja se bavi Domovinskim ratom odnosi se na stradanja i razaranja. Na početku se piše o općeprihvaćenim brojkama stradalih, protjeranih i nestalih. Prikazan je i izvor koji predstavlja dio izvješća Organa bezbednosti 180. motorizirane brigade 9. korpusa JNA o ubojstvima civila u selu Škabrnja. Osvrnuli su se i na minska područja i stradanja od mina nakon rata. Piše se i o gospodarskim posljedicama kao i kulturi sjećanja. Autori navode važnost promjena koje su nastupile 2020. godine u načinu obilježavanja događaja iz Domovinskog rata. Promjena se odnosi na prisustvo tadašnjeg potpredsjednika Hrvatske vlade Borisa Miloševića na proslavi godišnjice operacije Oluja i prisustvo ministra branitelja Tome Medveda na komemoraciji u Gruborima.¹¹²

3.3.5 Pregled teme

Svi udžbenici sadržajno prate isti događaj na slične načine ali se svakako razlikuju u kvaliteti prikaza sadržaja. U udžbenicima *Vremeplov 8* i *Povijest 8* jako se detaljno piše o

¹¹¹ Isto. Str. 187-195

¹¹² Isto. Str. 196-201

događanjima na ovim područjima. Uključen je sadržaj vezan uz rat u Bosni i Hercegovini te Sloveniji, položaj hrvatskog i srpskog stanovništva, društveni, gospodarski i ekonomski aspekti ratom pogođenih područja. Oba udžbenika ističu se po broju ponuđenih zemljovida i prikaza koji učenicima olakšavaju razumijevanje sadržaja kroz tehnički koncept vremena i prostora. *Vremeplov 8* uključuje najviše izvora koji učenicima omogućavaju da sami tumače događaje ovisno o pročitanoj temi. *Klio 8* najbolje prikazuje sadržaj pomoću koncepta usporedbe i sučeljavanja koristeći širok spektar mogućnosti obrade same teme. U udžbeniku *Moja povijest 8* sve je dobro napisano ali nedostaje detaljnijih opisa, dosta toga je rečeno bez dodatnog pojašnjenja i ostaje nedorečeno kao što sam i ranije navela.

4. Informativni upitnik: analiza, preporuke i smjernice za rad

Prema suvremenim i modernim standardima postoje dvije kategorije znanja i sposobnosti koje se oblikuju u nastavi povijesti. Prema Agenciji za odgoj i obrazovanje to su temeljna povijesna znanja i sposobnost povijesnog mišljenja. Te kategorije znanja i sposobnosti ključne su za razvijanje političke i socijalne inteligencije, bez toga nema kvalitetne participacije u javnom životu i odlučivanju. S obzirom na to vrlo je važno da udžbenici te sam nastavni proces bude usmjeren prema tim odgojno-obrazovnim ciljevima. Prvu kategoriju zahvaćaju svi analizirani udžbenici putem prikaza najvažnijih povijesnih činjenica, datuma, povijesnih osoba te objašnjenjima temeljnih povijesnih pojmova i procesa. Druga kategorija ovisna je o prvog. Sposobnost povijesnog mišljenja oblikuje se nakon usvajanja temeljnih povijesnih znanja. U procesu razvitka povijesnog mišljenja nastavnik ima ključnu ulogu uvježbavajući s učenicima pet vještina. Vještine koje se uvježbavaju su sljedeće; *vještina kronološkog mišljenja, vještina razumijevanja povijesne priče, vještina analize povijesnih događaja i interpretacija, vještina povijesnog istraživanja te vještina analize vrijednosnih povijesnih tema i zauzimanja stavova.*

¹¹³ Svaka nastava povijesti kao i ona u kojoj se obrađuju osjetljive teme trebala bi razvijati navedene vještine i provoditi njihov razvoj kroz različite tipove aktivnosti. Osjetljive teme često su vrlo izazovne i zahtjevnije od povijesnih tema koje ne sadrže segmente osjetljivih. Intervju tematizira glas iz prakse s fokusom na manju grupu nastavnika koji se bave ili su se bavili poučavanjem u osnovnoj školi. Ove teme zahtijevaju nešto više angažmana i pripreme za rad. Mene je prvenstveno zanimalo kako nastavnici doživljavaju ove teme, njihovu osjetljivost i na koji način iste teme obrađuju u nastavnom procesu. Iz navedenog razloga provela sam anonimni upitnik povezan upravo s osjetljivim temama u osmom razredu osnovne škole. U osmom se razredu obrađuje uglavnom dvadeseto stoljeće koje je kako navodi Ian Kershaw bilo stoljeće ratova, dva svjetska rata kao i Hladni rat koji su definirali jednu epohu. Ovo stoljeće naziva zastrašujuće dramatičnim, tragičnim i fascinantnim razdobljem punim povijesti potpunih preobražaja i zapanjujućih preobrazbi. Tvrdi kako je Europa u ovom periodu prošla put do pakla i natrag.¹¹⁴ Takvo stoljeće kao što je to bilo dvadeseto prepuno je osjetljivih tema. Te teme postaju još izazovnije kada njihovu kompleksnost treba predstaviti učenicima osmog razreda koji se možda po prvi puta susreću s temama ne tako daleke prošlosti.

¹¹³ Marinović, M. (2014) *Nastava povijesti usmjerena prema ishodima učenja (Metodički priručnik za nastavnike povijesti)*, Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje

¹¹⁴ Kershaw, I. (2017) *Do pakla i natrag, Europa 1914.-1949.*, Zagreb: Fraktura

Upitnici koje sam provela usmjereni su na manji uzorak od trinaest ispitanika, od kojih svi rade ili su radili kao nastavnici u osnovnoj školi. Upitnik je poslan na približno 100 adresa nastavnika i nastavnica s područja Primorsko-goranske županije, a prikupljeno je trinaest odgovora. Iako je istraživanje prvotno zamišljeno kao anketa, zbog manjeg broja odgovora u ovom slučaju riječ je o fokus grupi. Rezultati upitnika ne pružaju cjelovitu sliku o poučavanju osjetljivih tema, ali predstavljaju vrijedan doprinos kao osnova za daljnja istraživanja. Upitnik je također otkrio niz zanimljivih odgovora koji mogu pomoći u razumijevanju nastavničkih iskustava, što je i bila glavna svrha istraživanja. Cilj je bio prikazati nastavnička iskustva, njihova razmišljanja o poučavanju osjetljivih tema te preporuke koje bi mogle koristiti drugim nastavnicima u praksi. Upitnik je sadržavao deset pitanja, no neka od njih nisu objavljena u radu jer sam zaključila da nisu relevantna za doprinos samoj analizi. Upitnik je u potpunosti anonim i koristi se isključivo za pisanje ovog diplomskog rada.

Smatram da su osjetljive teme vrlo izazovne iz nekoliko razloga. Prvi je svakako emocionalna reakcija učenika na pojedine povijesne teme. Učenici ponekad mogu reagirati izrazito emocionalno na pojedine sadržaje a u takvim situacijama reakcija učitelja je neizmjerljivo važna.¹¹⁵ Istraživanja su pokazala kako postoji više vrsta izazova za nastavnike pri poučavanju o ovakvim temama. To su psihološki, pedagoški, socijalni, politički i konceptualni izazovi. Osjetljive teme često mogu biti i kontroverzne pa samim time ne podliježu objektivnosti. Ovakve teme često su duboko ukorijenjene u sam nacionalni i socijalni identitet.¹¹⁶

U radu sam se više puta osvrnula na odgovore nastavnika povijesti u vezi s temama koje oni smatraju najzahtjevnijima za poučavanje u osmom razredu te na razloge zbog kojih ih takvima doživljavaju. S obzirom na njihove odgovore odabrala sam osjetljive teme kojima se u radu bavim. Pitanje je glasilo; *Koje teme u 8.razredu smatrate najzahtjevnijima za poučavanje i zašto?*

Ispitanici su u intervjuu naveli sljedeće odgovore na navedeno pitanje:

- Domovinski rat - potrebno je napraviti odmak u poučavanju ove teme, posebno emocionalni. To je teško jer sam rat proživjela malim dijelom kroz studentske dane. Kad je riječ o vrlo bliskim događajima iz prošlosti, mislim da je najbolje u nastavi koristiti usmenu predaju, te koristiti izvore kao što su filmski zapisi ili intervjui. Općenito teme

¹¹⁵ Švigir, D. (2019). 'Kontroverzne i osjetljive teme: kako hrvatski učitelji reagiraju na emocionalne reakcije učenika u nastavi povijesti?', *Povijest u nastavi*, 30.(1.), str. 5

¹¹⁶ Kello, K. (2016). 'Sensitive and Controversial Issues in the Classroom: Teaching History in a Divided Society', *Teachers and Teaching: Theory and Practice* 22. (1.), str. 36

povezane s ratovima su najzahtjevnije, još uvijek nam nisu dostupni svi dokumenti (klasificirani kao tajni) osobito iz Drugog svjetskog rata.

- Nema zahtjevnih tema ako se učitelj dobro pripremi, koristi sve vrste povijesnih izvora i objektivno gleda na događaje.
- Teme iz političke povijesti Hrvatske u 1. polovici 20. stoljeća
- Domovinski rat. Premalo kvalitetne literature
- Domovinski rat, Drugi svjetski rat. U Hrvatskoj postoji revizionizam, ali i različiti ideološki pogledi na određena pitanja iz nove povijesti. Za "Domovinski rat" se slažemo da je obrambeni, ali je problem postojanje točno zadane dogme, bez propitivanja.
- Ratni zločini Drugog svjetskog rata.
- Narodnooslobodilačka borba na prostoru Jugoslavije, Privatizacija u Republici Hrvatskoj i autoritarna vlast dr. Franje Tuđmana
- Holokaust jer neka djeca smatraju to igricom i ne shvaćaju ozbiljno.
- Politička povijest....zbog suvremenosti.
- Drugi svjetski rat; Domovinski rat - opći društveni trendovi; sklonost usvajanju selektivnih internetskih informacija bez znanstvenog i kritičkog pristupa
- Drugi svjetski rat na našem prostoru, holokaust, Domovinski rat i sl.
- Hrvatska povijest u 2. svjetskom ratu. Problem povijesne perspektive.
- Ako mislite na osjetljive teme, to je uvijek doba Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj te Domovinski rat.

Odgovori su raznoliki i najčešće se osjetljivima smatraju Domovinski rat, Drugi svjetski rat u Hrvatskoj i holokaust. Detaljnije o osjetljivosti ovih tema pisala sam na samom početku diplomskog rada. Nastavnici ih smatraju zahtjevnima zbog suvremenosti, nedostatka i nedostupnosti službenih dokumenata i literature. Teme su često osjetljive i zbog načina na koji se obrađuju pa tako prema odgovorima dolazi do selekcije informacija bez dublje znanstvene perspektive. Javlja se i problem revizionizma kao i problem povijesne perspektive. Jedan od odgovora sugerira i da nema zahtjevnih tema za poučavanje. Moguće je da to proizlazi iz činjenice da se nastavnik temeljito priprema za nastavu, posjeduje iskustvo u radu te nije imao negativnih iskustava. Smatram da iskustvo igra ključnu ulogu u lakšoj obradi ovih tema, a cilj je svakako da se one obrađuju na način koji ne umanjuje njihovu osjetljivost. Objektivno stajalište je gotovo nedostižno zbog različitih povijesnih istina i perspektiva i učenike treba o tome informirati.

Ono što me također zanimalo u informativnom upitniku su materijali koje nastavnici koriste u poučavanju. Najveći broj odgovora sadržavao je udžbenik kao glavno sredstvo u poučavanju. Zbog toga je vrlo važno da udžbenik sadržava provjerene te važne podatke i izvore. Iako danas postoji mnoštvo materijala koji nastavnici mogu sami odabirati i prezentirati, udžbenik se pokazao kao nastavno sredstvo bez kojih je nastava nezamisliva. Moje pitanje je glasilo; *Kada poučavate o osjetljivim temama, koje materijale najčešće koristite? (npr. udžbenik, fotografija, film, pisani izvori...)*. Odgovore navodim u nastavku:

- Film, fotografije, udžbenik.
- Udžbenik, pisani i audiovizualni izvori
- Sve navedeno.
- Isključivo udžbenik i stručnu literaturu po kojoj je sastavljan.
- Sve navedeno
- Fotografije i dokumente
- Udžbenik, pisani izvori
- Udžbenik, video materijali, povijesni izvori, fotografije
- Više različitih materijala, također i ovo navedeno.
- Sve
- Film
- Najčešće kombiniram film i pisane izvore ponekad fotografije.
- Uz sve navedeno, rado koristim i animirane povijesne zemljovide te izvatke iz književnih djela, npr. Kovačićeva "Jama", pojedini romani iz doba Domovinskog rata, u korelaciji s HJ obrađujemo lektire romane ratne tematike (Dnevnik Anne Frank, Ulica predaka, Kradljivica knjiga, Sadako hoće živjeti).

Iz odgovora se može zaključiti kako se u nastavi koriste udžbenici, fotografije, filmovi te razni pisani izvori. Nastavnici u odgovorima navode kako kombiniraju različite materijale što svakako doprinosi stvaranju i usvajanju šire slike određene povijesne teme. Danas postoji mnoštvo materijala koje nastavnik može koristiti, prvenstveno one koje su navedeni i u pitanju ali i mnoge druge alate kao i pomagala za kvalitetnu nastavnu situaciju. Jedan od odgovora sadrži i korištenje književnih djela što potiče multidisciplinarn pristup određenoj povijesnoj temi. Na ovaj način učenici usvajaju znanja i vještine iz povijesti ali i primjerice hrvatskog jezika i književnosti. Takvu vrstu pristupa smatram poželjnom i korisnom u nastavi, upravo iz

razloga povezivanja međupredmetnih tema i šire perspektive gledanja na neki povijesni problem.

Kako sam već i navela u radu osjetljive teme često mogu izazvati kontroverze, emocionalne reakcije, neslaganja i slično. Ovakve situacije najčešće se događaju u društvima u kojima postoji razlika u etničkim, vjerskim i drugim kultururološkim pripadnostima.¹¹⁷ Potaknuta navedenim nastavnicima sam u upitniku upitala sljedeće; *Jeste li ikada imali neugodna iskustva prilikom poučavanja o osjetljivim temama? Ako jeste i ako želite navedite neke od njih ili vrstu/prirodu neugodnosti?*. Najviše ispitanika nije imalo neugodna iskustva dok je manji broj nastavnika potvrdio postojanje neugodnih iskustava u poučavanju osjetljivih tema, te odgovore navodim u nastavku;

- Uvijek je neugodno kada učenici pripadaju skupini o kojoj se radi (stradanja Roma i homoseksualaca u 2. svjetskom ratu, pripadnici srpske nacionalne manjine kada se govori o Domovinskom ratu). Uz to, kada sam bila studentica na praksi, učenik srednje škole profesorici se suprotstavio argumentima kojima je zagovarao NDH u pozitivnom svjetlu i kao primjer nečega čime bi se trebali ponositi.
- Ponekad neki provociraju igrajući se s fašističkom simbolikom
- Da, no to je iskustvo povezano s roditeljima, npr. odlazak određenog broja djece na Memorijalni skup na Matić-poljani nije prihvatila jedna majka jer su njeni članovi obitelji stradali u partizanima. Djecu treba učiti opraštanju.
- Ne bih rekla da su iskustva bila neugodna, no devedesetih godina su pojedini učenici iznosili neke neutemeljene stavove koje su primili od roditelja, pogotovo o hrvatskim Srbima.

Možemo se složiti kako neugodna iskustva nisu česta ali mogu se dogoditi i događaju se. Nastavnik povijesti i na takve situacije mora biti spreman. Očekivala sam veći broj neugodnih iskustava zbog društvenih i političkih previranja koja su danas aktualna. Za nastavu je dobro da istih nema u većoj mjeri zbog kvalitete prenošenja sadržaja i samog održavanja kvalitetnog nastavnog procesa. Prvi odgovor nam pokazuje važnost poznavanja učenika s kojima radimo. Svi mi dolazimo iz različitih okruženja s različitim stavovima i sjećanjima, što svakako treba uzeti u obzir kada na kritički način pristupamo samoj osjetljivoj temi. Učenike treba informirati kako bi stvarali zdravo i učinkovito nastavno okruženje. Slažem se da većina tih stavova može

¹¹⁷ Kello, K. (2016). 'Sensitive and Controversial Issues in the Classroom: Teaching History in a Divided Society', *Teachers and Teaching: Theory and Practice* 22. (1.), str. 36

proizaći iz doma u kojem učenici odrastaju ali uvijek treba uzeti u obzir i dostupnost neprovjerenog sadržaja koji učenici mogu vrlo brzo i jednostavno pronaći na internetu. Po meni je vrlo važno učenicima koji imaju neke stavove koji nisu utemeljeni na povijesnim činjenicama ponuditi da samostalno pokušaju istražiti preporukom literature koja ima znanstveno-problemski pristup. Ne bismo im trebali nametati nešto s čime se u tom trenutku ne slažu, već im moramo ponuditi alate i načine da samostalno uz naše vodstvo dođu do rješenja i kritičkog pristupa povijesnim temama. Sukladno tome nastavnici imaju svoje načine poučavanja i ono što oni smatraju bitnim pri poučavanju osjetljivih tema. Kao ključno naveli su sljedeće odgovore:

- Način na koji sama poučavam. Moja smirenost i mogućnost učenika da kažu svoje mišljenje.
- Razvijanje kritičkog mišljenja i empatije, sposobnost projiciranja događaja iz prošlosti u svrhu sprječavanja ponavljanja neželjenih pojava u sadašnjosti.
- Biti jako oprezan u biranju riječi i paziti da nitko ne osjeća krivnju jer pripada skupini koja je radila zločine (neovisno o tome kojoj pripada).
- Objektivnost
- Ne ulaženje u dnevno-političke teme
- Objasniti što se dogodilo i zašto
- Prikazati povijesnu istinu.
- Razvijanje kritičkog mišljenja
- Pojašnjenje da nije crno-bijelo i da postoje različiti aspekti gledanja na povijesne događaje i procese, kao i različite kulture sjećanja.
- Biti objektivan
- Da djeca razumiju težinu situacije tog razdoblja
- Stvoriti empatiju prema patnjama ljudi u ratovima, posebno nedužnim civilima.
- Ključno je iznositi objektivne utemeljene činjenice te dati učenicima izvore iz različitih perspektiva.

Prema odgovorima koje sam dobila možemo zaključiti kako se pristupi radu razlikuju. S jedne strane neki nastavnici smatraju kako je objektivnost u radu ključna dok drugi tvrde kako postoje pojašnjenja različitih tema koja nisu crno-bijela. Osobno smatram da kao nastavnici povijesti moramo biti svjesni nemogućnosti dostizanja objektivnog gledanja na povijesni događaj zbog postojanja interpretacija ali i različitih povijesnih perspektiva. Razumijevanje učenika također

se pojavilo kao važno kroz odgovore što smatram ključnim za razvijanje kritičkog mišljenja. Prikazom gotovih činjenica u nastavi ne postizemo kritičko promišljanje niti razumijevanje povijesnih perspektiva kao ni povijesnog događaja uopće. Odabir riječi je vrlo važan kako sugerira i jedan od odgovora. Kroz jedan odgovor prepoznata je važnost poučavanja povijesti na pravilan način zbog samog djelovanja u sadašnjosti. Svi odgovori zahvaćaju različite segmente koje bi svi trebali primjenjivati u radu koliko je to moguće.

Svaka nastavna tema po meni je vrlo važna za cjelokupnu povijesnu sliku. Sve teme nastavnici danas sami raspoređuju i planiraju. Postoje predviđene teme koje se u osmom razredu obrađuju i moje pitanje nastavnicima glasilo je; *'Smatrate li da je dovoljno nastavnih sati posvećeno osjetljivim temama koje su predviđene programom? Uspijevate li ih sve obraditi s učenicima u nastavnoj godini?'*. Mišljenja oko ovog pitanja bila su podijeljena. Odgovori koje sam prikupila su sljedeći;

- Da
- Nije uopće bitan broj sati. Jednu temu, npr. totalitarizam možete obrađivati cijelu školsku godinu i dovoljno produbiti.
- Nema više programa, već kurikulum koji vam daje mogućnost da sami planirate koliko će se sati obrađivati pojedinu domenu. Često učitelji misle kako učenici moraju naučiti (napamet) sve što piše u udžbeniku. Vi planirate ishode koji će učenici usvojiti i prema tome planirajte relevantne izvore i sve se stigne. Važno je aktivno uključivati učenike u rad.
- Dovoljno, uspijevam u cijelosti realizirati GIK
- Mislim da je.
- Da. Može se uz dobru organizaciju.
- Ne.
- Ne, uz sve praznike nacionalne ispite i ostale događaje nema dovoljno vremena.
- Ne
- Ne u dovoljnoj mjeri
- Da, ali površno jer ne stignem kako bih voljela. Nakon reforme uspjela sam kvalitetnije pristupiti temi holokausta, ali druge teme ostaju zapostavljene.
- Sami određujemo broj sati koji ćemo posvetiti bilo kojoj temi, ne postoji program, već kurikulum.

Sami odgovori sugeriraju čest nedostatak vremena za obradu pojedinih tema. U odgovoru se pojavljuje i veća zastupljenost teme holokausta, dok druge osjetljive teme nisu zastupljene u toj mjeri. Postoji mnoštvo uputa i materijala koji nastavniku olakšavaju obradu teme holokausta što je od velike važnosti. Za druge teme nema toliko konkretnih uputa i smjernica za rad. Zbog toga se vjerojatno obrađuju manje detaljno no što je to slučaj s holokaustom. Moramo imati u vidu da je nastavnim planom u 8. razredu predviđeno 70 sati godišnje za cjelokupnu nastavu povijesti i u tom fondu sati nalazi se i prostor za osjetljive teme. Iako one zahtijevaju nešto složeniju pripremu, zauzimaju jednako važno mjesto kao i druge nastavne teme. Zbog slobode nastavnika da sam planira nastavu uvijek se može na neki način obuhvatiti ono osnovno. Obrada nastavnih tema iznimno je kompleksna i jednim od odgovora uviđa se važnost dobrog planiranja nastavnih ishoda i načina rada.

Na nastavnički posao mogu utjecati mnoge stvari, pa tako i političko te društveno ozračje. Utjecaj politike često se manifestira kroz politike sjećanja kada političke elite nastoje utjecati na institucionalizaciju kolektivnih sjećanja i u službenim povijesnim narativima. Nastava povijesti jedno je od glavnih sredstava za takvo djelovanje.¹¹⁸ Analizom udžbenika koji su danas aktualni dolazim do zaključka kako narativ o kojem se govori može kroz pojedine dijelove prikazivati jednodimenzionalni pristup ali ne dolazi do same cenzure povijesnih narativa. Pokazalo se isključivo problematiziranje i obrazloženje narativa ukratko ali smatram da je na nastavniku glavna odgovornost da taj narativ razjasni i detaljnije objasni. Zbog toga je važno da sam nastavnik ne osjeća politički pritisak ili se na njega jednostavno ne obazire pogotovo kada se govori o osjetljivim temama. Sukladno s navedenim u anketnom upitniku postavila sam sljedeće pitanje; *'Smatrate li kako političko i društveno ozračje u kojem obavljate posao nastavnika utječe na način na koji poučavate osjetljive teme?'*, Odgovori su sljedeći:

- Da, sigurno. Ali na nastavi se trebamo od toga odmaknuti.
- Društveno i političko ozračje može i često pokušava utjecati na poučavanje osjetljivih tema. Iskreno, na mene ne utječe, jer me nije briga za stavove irelevantnih i nestručnih osoba. Držim se postulata da nastava mora biti utemeljena na vjerodostojnim izvorima, a da je dužnost učitelja da bude na prvom mjestu znanstven i nepristran u tumačenju istih (*Sine ira et studio*). Pogotovo mi je nedopustivo da se svjesno odstupa od znanstvenog pristupa, kako bi se na učenike projicirali vlastiti politički, vjerski i

¹¹⁸ Vučković Juroš, T. (2023). *'Prema interpretativnom pristupu političkoj kulturi: nastava povijesti kao indikator demokratizacije i prikaz jugoslavenske prošlosti u hrvatskim udžbenicima povijesti 1991.-2007.'*, Politička misao 60. (1.), str. 58

svjetonazorski stavovi ili isti takvi stavovi društveno-političkog okružja u kojemu djelujem.

- Svakako.
- Svakako
- Ne
- Da.
- Samo djelomično.
- Ne razumijem. A kakvo je to ozračje pa živimo u demokraciji. Čini mi se da mislite na određenu temu
- Ozračje uvijek utječe na sve nas, pitanje je kako se mi odnosimo prema ozračju i što želimo postići.
- Ne.

Prema većini odgovora jasno je da ozračje uvijek može, barem djelomično, utjecati na obavljanje nastavnčkog posla. Iako jedan od odgovora sugerira da živimo u demokratskom društvu, čini se ipak kako i u takvim društvima kao što je i naše može doći do političkog i društvenog utjecaja na samog nastavnika, kao što se odgovorima i pokazalo. Važan je pristup kojim nastavnik oblikuje svoj rad, prvenstveno ne smije dozvoliti da učeničke stavove modelira prema sebi ili bilo kakvom društvenom ili političkom ozračju. Odlika dobrog nastavnika povijesti prvenstveno se odnosi na nepristranost. Kako jedan od odgovora sugerira važno je uvijek imati u vidu znanstveni pristup temi jer na taj način ne može doći do plasiranja utjecaja i stavova među učenike. Kako bi nastavnik svoj posao mogao dobro i odgovorno raditi mora za to imati i povoljne okolnosti. Moje sljedeće pitanje odnosi se upravo na ono što nastavnici smatraju nužnim za poučavanje o osjetljivim temama. Pitanje je glasilo; *Ukoliko ste na prethodno pitanje odgovorili potvrdno, koje okolnosti smatrate nužnima za poučavanje o osjetljivim temama (npr. podrška institucija/ Agencije za odgoj i obrazovanje / ministarstva ,podrška kolega i sl.)?*. Odgovori koje sam dobila donosim u nastavku:

- Da svaki udžbenik ima više stajališta, a ne da je on oličenje autora s određenim političkim uvjerenjima.
- Potpora relevantnih prosvjetnih tijela bila bi korisna u slučajevima kada pritisci postanu mobingom na učiteljima. Ali ne živim u iluzijama da ima i da će ikada biti ikakve koristi od njih, kakve koristi.

- Ključnom smatram podršku savjetnice i kolega povjesničara, odnosno struke. Mišljenja roditelja, ravnatelja, ostalih učitelja ne smiju dovesti u pitanje vašu stručnost, ali isto tako je važno da struka jasno postavi granice kojih će se pridržavati svi. Agencija treba preuzeti ulogu edukatora o osjetljivim temama i učiti učitelje da ih ne treba izbjegavati zato što su osjetljive (npr. kolegice govore da izbjegavaju govoriti o isticanju prvog bijelog polja jer ne žele "otvarati Pandorinu kutiju".).
- Podrška i stručni seminari navedenih institucija.
- Sve navedeno
- Nema podrške Ministarstva obrazovanja.
- Podrška obrazovno-odgojnih institucija
- Podrška Agencije i kolega.
- A zašto bi trebali imati podršku pa ne poučavate ništa na svoju ruku. Možda je pitanje trebalo biti usmjereno na edukaciju.
- Mora se paziti da vas roditelji ne prijave jer institucije neće podržati nastavnika
- Bitna je podrška kolega, tj. onih najbližih suradnika, institucije uglavnom daju smjernice, nekad dobre, nekad loše.
- Imam podršku, a imali smo i stručne skupove posvećene osjetljivim temama, naročito puno skupova o Domovinskom ratu.

Odgovori su raznoliki, neki tvrde kako podrška postoji od strane pojedinih institucija, neki sugeriraju kako iste nema niti će postojati. Jedan odgovor sugerira i to da nastavniku podrška niti ne treba dok drugi navode odlične primjere dobre prakse poput stručnih skupova. Zbog nedostatka podrške, kako se u odgovorima pokazalo može doći do izbjegavanja pojedinih tema u nastavi što ne pomaže učenicima, čije bi nam znanje i vještine trebale biti na prvome mjestu. Također se pokazalo kako su nastavnici pod određenim pritiskom što me navodi na promišljanje kako dodatno poboljšati uvjete rada i poučavanja za nastavnike i učenike. Možda se u budućnosti više pažnje posveti upravo problemima koji su se upitnikom pokazali kao važni.

5. Zaključak

Cilj ovog rada bio je prikazati analizu prikaza osjetljivih tema (kvantitativnu i kvalitativnu) aktualnih udžbenika povijesti za osmi razred osnovne škole. Kao dodatno proveden je i upitnik povezan s praksom poučavanja osjetljivih tema.

U prvom dijelu rada bavila sam se isključivo analizom udžbenika i pojašnjenjima osjetljivosti triju tema koje su se upitnikom pokazale kao najzahtjevnije. Udžbenici su često ograničeni brojem stranica te zbog toga zahtjevne fenomene mogu prikazivati kroz stereotipna objašnjenja. Stereotipi često mogu biti pogodni za stvaranje određenih manipulacija pogotovo kada je riječ o osjetljivim temama. Zbog toga je vrlo važno da udžbenici ne podliježu ovom načinu pisanja.¹¹⁹ U udžbenicima nisam prepoznala stereotipe ali postoje preferencije sadržaja ovisno o odabiru samog autora. Udžbenici se sadržajno ne razlikuju mnogo jedni od drugih. Razlika je u prikazu tog vrlo sličnog sadržaja. Kvalitetno prikazivanje sadržaja mora uključivati izvore, pitanja za učenike, razne zadatke i detaljno objašnjen tekst. Kvantitativno postoje velike razlike i to je jedan od pokazatelja drugačijeg prezentiranja istih tema. Udžbenik se pokazao kao najčešće korišteno nastavno sredstvo i zbog toga je vrlo važan segment nastavnog procesa. U udžbenicima se uvijek može naći prostor za poboljšanje i unaprjeđenje sadržaja ali zaista smatram da raspoložemo u načelu kvalitetnim i dobro pisanim udžbenicima. Svaki nastavnik odabire ga povezano s vlastitim preferencijama te ga u nastavi dodatno potkrepljuje sadržajem koji sam odabire.

Informativni upitnik pokazao se kao vrlo koristan u prikazu osobnih iskustava u radu na osjetljivim temama. Upitnik je proveden s manjim brojem ispitanika i u budućnosti se isti nadam provesti s većim brojem ispitanika za prikaz nešto šire slike nastavne prakse. Pokazalo se kako većina nastavnika dijeli slična promišljanja o pojedinim problemima te je svakako otvorio nova pitanja za raspravu kao i prostor za poboljšanje. Vrlo je važno imati na umu puno različitih segmenata kako nastavničkog posla tako i učeničkih promišljanja kada se poučava o ovim ali i mnogim drugim osjetljivim temama.

¹¹⁹ Agičić D. (1998) *Slika naroda jugoistočne Europe u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 31 No.

6. Literatura

Udžbenici:

- Barić, N., Brigović, I., Kačić, Z., Nazor, A., Racić, M., Racić Z. (2021). *Povijest 8 (udžbenik iz povijest za osmi razred osnovne škole)*, Zagreb: Alfa
- Benčić, D., Božić, T., Host, Lj., Malnar, D., Miljević Pavić, H., Petričević, I. (2021). *Moja povijest 8 (udžbenik iz povijesti za osmi razred osnovne škole)*, Zagreb: Alka script
- Bogdanović, T., Hajdarović, M., Švigir, D. (2024). *Vremeplov 8 (udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole)*, Zagreb: Profil Klett
- Erdelja, K., Stojaković, I. (2021). *Klio 8 (udžbenik povijesti u osmom razredu osnovne škole)*, Zagreb: Školska knjiga

Ostala literatura:

- Agičić D. (1998). *Slika naroda jugoistočne Europe u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 31 No.
- Benčić Kužnar, A. (2020). *DOMOVINSKI RAT I RAD SJEĆANJA: OD KOMUNIKACIJSKOG PREMA KULTURNOM SJEĆANJU*. *Polemos*, XXIII (47), 33-51.
- Carr E. H. (1961). *What is History?*, London: Penguin books
- Goldstein, I. (2019). *Kontroverze hrvatske povijesti 20.stoljeća*, Zagreb: Profil Knjiga
- Goldstein, I. (2023). *'Povijesni revizionizam i neoustaštvo – Hrvatska 1989. – 2022.'*, Zagreb: Fraktura
- Goldstein, I., Hutinec, G. (2021). *'Kako raskrinkati tvrdnje povijesnih revizionista – pet primjera'*, Zbornik Janković, V(5-6)
- Kasapović, M. (2018). *'Genocid u NDH: Umanjivanje, banaliziranje i poricanje zločina'*, *Politička misao*, 55(1)
- Kello, K. (2016). *'Sensitive and Controversial Issues in the Classroom: Teaching History in a Divided Society'*, *Teachers and Teaching: Theory and Practice* 22. (1.)
- Kershaw, I. (2017). *Do pakla i natrag, Europa 1914.-1949.*, Zagreb: Fraktura
- Kisić-Kolanović, N. (2002). *'Povijest NDH kao predmet istraživanja'*, *Časopis za suvremenu povijest*, 34(3), str. 679-711.
- Koren, S. (2012). *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945.–1960.). Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*, Zagreb: Srednja Europa

- Koren, S. (2012). *Poučavanje o interpretacijama*. *Povijest u nastavi*, X. (20 (2)), 185-215. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/117193>
- Marinović, M. (2014). *Nastava povijesti usmjerena prema ishodima učenja (Metodički priručnik za nastavnike povijesti)*, Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje
- Petrungraro, S. (2009). *Pisati povijest iznova*, Zagreb: Srednja Europa
- Stewart, J. (2013). '12-to 14-years-olds: Ages and Stages of youth development., preuzeto s:
https://www.canr.msu.edu/news/12_to_14_year_olds_ages_and_stages_of_youth_development
- Stradling, R. (2003). *Nastava europske povijesti 20. stoljeća*, Zagreb: Srednja Europa.
- Stojanović, D. (2023). *Prošlost dolazi*, Biblioteka XX vek
- Švigir, D. (2019). 'Kontroverzne i osjetljive teme: kako hrvatski učitelji reagiraju na emocionalne reakcije učenika u nastavi povijesti?', *Povijest u nastavi*, 30.(1.)

Internetske stranice:

AZOO (2024), raspoloživo na: <https://www.azoo.hr/>

IHRA (2024), raspoloživo na: <https://holocaustremembrance.com/>

United States Holocaust Memorial Museum (2024) raspoloživo na: <https://www.ushmm.org/>

Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža (2024), raspoloživo na: <https://www.enciklopedija.hr/>

Hrvatski pravopis (2024), raspoloživo na: <http://pravopis.hr/>

Informativni upitnik: <https://forms.gle/xu5wHkcNvsCwyQv18>